

Jože Prinčič

MARIBORSKO GOSPODARSTVO V ČASU PRILAGAJANJA SOCIALISTIČNI UREDITVI IN MISELNOSTI (1945–1953)

Leto 1945 je bilo prelomnica v gospodarskem življenju Maribora. Novi oblastniki so pripisovali večji pomen gospodarski načrtnosti in enotnosti kot pa tržnemu gospodarstvu in individualni pobudi, zato so po kratkem obdobju gospodarske obnove pohiteli s preobrazbo gospodarskega življenja. V letih 1946 in 1947 so po sovjetskem zgledu vzpostavili centralno-plansko gospodarsko ureditev in uveljavili razvojno usmeritev, ki je dajala prednost pospešenemu razvoju vodilnih industrijskih panog. V novi družbeni ureditvi, ki ni dopuščala odstopanj od uradne gospodarske politike, to so določali v Beogradu in usmerjali v Ljubljani, je mestna oblast obdržala le pristojnost nad tako imenovanim lokalnim in komunalnim gospodarstvom. Večja in pomembnejša podjetja in področja, kot sta bili prehrana in preskrba, so prišla v pristojnost republiških in zveznih ministrstev. Državni gospodarski sektor je postal prevladujoč, stare oblike gospodarske organiziranosti so se umaknile novim, ki pa niso bile ustanovljene le za doseganje gospodarskih koristi, temveč so morale stremeti še za drugimi splošno gospodarskimi cilji in poskrbeti za izobraževanje, zabavo in prosti čas zaposlenih delavcev. V skladu z novo gospodarsko miselnostjo se je začela krepiti razredna solidarnost ter graditi nov odnos do dela in proizvodnje.

Maribor je začel krepiti svojo vlogo industrijskega centra in žarišča socialistične dejavnosti in miselnosti v severovzhodni Sloveniji na začetku petdesetih let, ko se je Jugoslavija otresla sovjetskega vpliva in začela graditi svojo, tako imenovano plansko-tržno obliko socialistične gospodarske ureditve. Udejanjanje nove gospodarske usmeritve je krepilo avtonomijo

mestne oblasti in tudi podjetij pri urejanju gospodarskega življenja, uvajali so delavsko samoupravljanje in bolj upoštevali zakonitosti tržnega gospodarstva. V letih 1951 in 1952 je do kakovostnih sprememb prišlo najprej na področju trgovine in preskrbe, združništva ter gospodarskega načrtovanja. Na področju razvojne gospodarske politike je do sprememb in napredka prišlo šele leta 1955, ko je družbeni plan mesta Maribor za to leto predvidel preusmeritev proizvodnje v črni metalurgiji, povečanje proizvodnje izdelkov široke porabe in blagovnega prometa. V novi gospodarski zasnovi, ki je potem ostala temelj socialistične ureditve do konca države, se ni bistveno spremenila le vloga stranke na oblasti. Če uporabimo besede člana CK KPS,¹ ki jih je izrekel na sestanku s sekretarji tovarniških komitejev konec leta 1950, je morala Partija ostati vodilni štab izgradnje socializma in biti še naprej odgovorna za vse.

Obnova in uzakonitev novih gospodarskih načel

Obdobje gospodarske obnove se je začelo maja 1945 in je trajalo do pozne jeseni naslednjega leta. Odstranjevanje posledic vojnega pustošenja, obnova proizvodnje, zagotovitev redne prehrane in oskrbe prebivalstva so postale osrednje gospodarsko politične naloge lokalne oblasti. V tem času so bili postavljeni temelji nove gospodarske ureditve, uveljavljen je bil nov odnos do dela, dejavno sodelovanje pri obračunu z »notranjimi sovražniki« je postalo državljanska dolžnost.

Največ škode je Maribor utrpel v zadnjih dveh letih druge svetovne vojne. Kot prometno in industrijsko središče so ga zavezniki sistematično bombardirali. Bombardiranje je bilo usmerjeno na glavno železniško postajo, na meljski industrijski center, na industrijo na Teznem in na Studencih. V tem času so načrtno selili stroje, naprave in različen material v notranjost rajha. Takratni (nemški) lastniki in njihovi uslužbenci so ob svojem odhodu odpeljali še knjigovodsko in drugo dokumentacijo.

Skupna materialna škoda je bila po vojni ocenjena na 10 do 11 milijard dinarjev.² Največji delež je predstavljala vrednost uničenih ali poškodovanih zgradb. Po podatkih poverjenišva za gradnje Mestnega ljudskega odbora Maribor (MLO) iz leta 1949 je bilo uničenih oziroma poškodova-

¹ Centralni komite Komunistične partije Slovenije.

² Ermin Kržičnik: Gospodarski razvoj Maribora. Gradivo k zgodovini industrializacije mesta. Maribor 1956, str. 50.

nih 2290 zgradb ali 47 odstotkov vseh poslopij v mestu; okoli 500 hiš je bilo popolnoma uničenih, 234 nad 50 odstotkov, 1500 zgradb pa je bilo poškodovanih do 50 odstotkov.³ Glede na obseg poškodovanih stavb je bil Maribor najbolj prizadeto slovensko mesto.⁴ Stanovanjski fond se je s 16.021 stanovanjskih enot, kolikor jih je bilo v Mariboru leta 1940, zmanjšal na 15.493 stanovanj.⁵

Med posameznimi gospodarskimi področji je bila najbolj prizadeta industrija. Več podjetij je konec vojne dočakalo s porušenimi upravnimi in proizvodnimi poslopiji in zelo poškodovano strojno opremo. To so bile tekstilne tovarne Prva mariborska tovarna pletenin, Texta, Zelenka in Co. Lintex, kovinsko podjetje Kovina d.d. Tezno ter Bergovo, Halbärthovo in Feundovo usnjarsko podjetje. Vrsta podjetij je utrpela precejšnjo škodo na objektih in strojni opremi. Na začetku dolgega seznama so bila podjetja Hutter in drug, Predilnica in tkalnica Maribor, Tovarna trakov in sukanca A. Pinter, Mariborske tekstilne tvornice, A. Ehrlich, Roteks, Jugotekstil, Jugosvila, Novak & Co., Thoma & Co., Atama, Mariborska livarna in tvornica kovin inž. Johan Pengg, Jugoslovanska metro, Tovarna avtokaroserij Perger Franc, Splošna stavbna družba, Zlatorog, Unio, Tovarna brusov Franc Swaty, mlin in tovarna testenin Ludvik Franz, Veležganjarna, kisarna in tvornica likerjev Adalbert Gusel, Jugoslovanska tovarna pecilnih praškov dr. Oetker in Delavnice železniških vozil. Iz večine naštetih podjetij so še pred koncem vojne odpeljali precej strojne in druge opreme. Nekatera podjetja (Splošna stavbena družba) so po osvoboditvi del opreme dobila nazaj.

Znatno škodo je utrpelo tudi komunalno gospodarstvo; najbolj sta bili prizadeti vodovodna in plinska napeljava. Relejna radijska postaja je bila povsem uničena, poleg tega so Nemci odpeljali ves material in pripomočke za vzdrževanje telefonskega kabla. Zelo poškodovana je bila mestna klavnica.

Obnovo gospodarskega življenja v Mariboru ni vodil en center. Skrb za obnovo proizvodnje v največjih in najpomembnejših mariborskih podjetjih so prevzela pristojna republiška oziroma zvezna ministrstva. Z njihovim posredovanjem so si podjetja zagotovila nekaj investicijskih kreditov

³ Gradbena dejavnost v Mariboru je v letošnjem letu dosegla največji obseg. V: Vestnik. Glasilo Osvobodilne fronte za Mariborsko oblast (dalje Vestnik), 15. 7. 1949, str. 3.

⁴ Stane Zrimec v svoji razpravi Domovi v Sloveniji porušeni 1941-1945 navaja manjši odstotek uničenih stavb v Mariboru, in sicer 18,5 odstotka. V: Geografski vestnik, 1948/1949, št. 20/21, str. 278.

⁵ Pokrajinski arhiv Maribor (PAMB), fond MLO Maribor, sk. 1148, Zapisnik I. rednega zasedanja MLO Maribor, 14. 1. 1951.

Slika 1: Po bombardiranju uničena mestna klavnica v Mariboru

Vir: Fototeka Muzeja narodne osvoboditve Maribor.

pa tudi opreme, strojev in surovin, ki so prišle v Jugoslavijo s pošiljkami UNRRA⁶ ter na osnovi trgovinskih pogodb z ZSSR⁷ in s Poljsko. S to pomočjo in z lastnimi sredstvi so podjetja zveznega in republiškega pomena do jeseni 1946 obnovila proizvodnjo, niso pa dosegla njene predvojne ravni, kar je bil osrednji cilj obnovitvenih načrtov. Do tega časa so obnovili poškodovane električne vode in pospešili gradbena dela na HE Mariborski otok, kjer so velik del delovne sile predstavljali politični zaporniki in vojni ujetniki. Na Tezmem se je v obnovljene prostor Kovine d.d. preselilo novoustanovljeno podjetje Elektrokovina, obrate nekdanje tovarne letalskih delov pa so s pomočjo čeških strokovnjakov začeli preurejati za proizvodnjo tovarnjakov Praga.

Tudi izpeljava tehnično zahtevnega ter gospodarsko in politično občutljivega projekta redne prehrane ter oskrbe mestnega prebivalstva je bila v prvih povojnih letih v republiški in zvezni pristojnosti. Pomanjkanje živil

⁶ United Nations Relief and Rehabilitation Administration.

⁷ Zveza sovjetskih socialističnih republik.

in izdelkov splošne porabe in velika potreba po njih sta zahtevala nadaljevanje strogega režima racioniranja po sistemu nakaznic oziroma kart, ki je bil uveden že pred začetkom drugega svetovnega spopada. Poleg tega pa so nova gospodarsko politična načela zahtevala hitre in radikalne spremembe na tem široko pojmovanem gospodarskem področju, ki je poleg že omenjene prehrane in preskrbe vključevalo še notranjo trgovino, gostinstvo in turizem.

Leta 1945 je bil Maribor uvrščen v prvi draginjski razred. Število mestnega prebivalstva, ki ga je bilo treba prehraniti in oskrbeti, je do konca leta naraslo na 42.500. Število potrošnikov, ki so živeli drugje, potrebščine pa kupovali v mestu, je bilo 62.000 za živila, za obleko, obuvala in druge predmete široke porabe pa 120.000.⁸ Iz lastnih virov je Maribor zagotavljal le potrebe po sočivju in zelenjavi, zato so večino drugih živil pripeljali iz drugih slovenskih okrajev ter iz Vojvodine in jih dobili od UNRRA.⁹ Slednja je bila tudi glavni preskrbovalni vir za obleko, obutev in druge potrebščine. Leta 1945 je Maribor dobil od UNRRA 56 vagonov različnega blaga. Pošiljke pa nikoli niso bile popolne, večina vreč je bila odprtih.¹⁰ Kljub slabim prometnim povezavam je do sredine avgusta 1945 preskrba z živilmi dobro tekla in kazalo je, da se približuje normalnim razmeram. Naslednji mesec pa so se razmere začele slabšati, preskrba z mesom, s sladkorjem, sadjem, z zelenjavo in drugimi živilmi je bila iz dneva v dan slabša, edino oskrba z mlekom je bolj ali manj pokrivala potrebe. Do novembra se je poslabšala tudi oskrba z mlekom, upadala je tudi kakovost živil. Do pozne jeseni je bila preskrba z obleko, obutvijo, s posodo ter z drugimi življenjskimi potrebščinami pomanjkljiva in nezadostna. Primanjkovalo je tudi tekstilnih izdelkov, ker je bila proizvodnja mariborskih tekstilnih tovarn predvidena za pokrivanje potreb v drugih republikah. Novembra 1945 so zaloge pošle, zato so se začele preskrbovalne razmere hitro slabšati. Najbolj je primanjkovalo obutve, zlasti otroške, stekla, premoga in žarnic.

Razdeljevanje živil in življenjskih potrebščin je teklo na podlagi nakaznic. Živilske nakaznice, ki so veljale mesec dni, so upravičencem zagotavljale obroke najnujnejših živil glede na njihovo razvrstitev v različne

⁸ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1472, Poročilo tajnika Izvršnega odbora mestne narodnoosvobodilne skupščine (IO MNOS), 21. 9. 1945.

⁹ Za november 1945 je Maribor potreboval 54 vagonov moka, 18 vagonov zakuh, tri in pol vagona soli, dva in pol vagona maščob, dva vagona sladkorja, po en vagon marmelade in mila ter okoli tri tone prave kave.

¹⁰ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1472, Zapisnik 13. seje Izvršnega odbora okrajne narodnoosvobodilne skupščine (IO OK NOS) Maribor mesto, 9. 1. 1946.

kategorije. Bile so osnovne in dodatne.¹¹ Do konca leta 1945 so v okraju Maribor mesto razdelili 342.000 živilskih nakaznic (niso bile vštete mlečne, dodatne in za težke delavce). To število je bilo za več tisoč (oktobra kar za 20.000) manjše od zahtev, ki so jih mesečno pošiljali iz Maribora. Poglavitni razlog je bil v prednostnem pokrivanju potreb drugih federalnih enot.¹² Potrošniške nakaznice za nakup racioniranih industrijskih izdelkov (tekstil, usnje, kovinski izdelki) so veljale eno leto. Do konca leta 1945 so v okraju razdelili 42.000 nakaznic za tekstilno blago, čevlje, železnino, barve in druge industrijske izdelke.¹³

Okrajna oziroma mestna oblast, ki ji je bila v prehranjevalno-pre-skrbovalnem sistemu namenjena operativno-tehnična vloga, je na začetku leta 1946 okrepila prizadevanja za omilitev skorajda kriznih razmer. Povečala je skrb za zagotavljanje lastnih virov, za izboljšanje obveznega odkupa kmetijskih pridelkov in za odstranitev črne borze. Poleg tega je začela zmanjševati skupno število upravičencev do živilskih in potrošniških nakaznic. Uvedla je nove kategorije potrošnikov in spremenila obroke za že obstoječe, kar je povečalo število živilskih nakaznic in v povprečju omejilo obroke.¹⁴

V prvih povojnih letih je bila vloga trgovine omejena zgolj na razdeljevanje obstoječih zalog. V skladu z novo trgovinsko politiko je bil njen zaslužek omejen. Razliko med visokimi ter »fiksiranimi« cenami industrijskih izdelkov in nizkimi cenami kmetijskih pridelkov je pobirala država. 26. junija 1945 je v mariborskem okrožju začel veljati lirski cenik, ki je bil obvezen za vso Slovenijo, izjema je bilo Prekmurje. Naslednji mesec so določili nove cene v gostinskih in turističnih podjetjih.

V novi gospodarski ureditvi je bila mestna oblast pristojna le za obnovo manjših podjetij ter obratov in objektov stanovanjsko-komunalnega gospodarstva. Najtežjo nalogo je namenila odseku za finance, ki je prevzel zbiranje denarnih sredstev za pokritje obnovitvenih stroškov. Ob pičlih domačih virih, ki so bili posledica izločitve največjih podjetij iz mestnega proračuna in slabo organizirane davčne službe, je bil Maribor povsem

¹¹ Na osnovno živilsko nakaznico so potrošniki dobili: dnevno 400 g kruha ali 300 g krušne moke, mesečno pa 3000 g zakuhe, 250 g sladkorja, 500 g soli, 150 g pralnega mila, 50 g prave kave. Polni oskrbovanci so poleg tega prejeli še 500 g mleka v prahu, 250 g marmelade, 125 g pralnega praška. Za meso ni bilo podatkov. Preskrba mariborskega okrožja z življenjskimi potrebščinami. V: Vestnik, 4. 10. 1945, str. 1.

¹² Preskrba mariborskega okrožja z življenjskimi potrebščinami. V: Vestnik, 4. 10. 1945, str. 1.

¹³ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1472, Zapisnik 6. zasedanja OK LS Maribor mesto, 13. 1. 1946.

¹⁴ Sredi leta 1946 je bilo že 22 vrst živilskih nakaznic: sedem za mleko, tri za bolnike, po štiri osnovne in otroške, dve dodatni, po ena za pripadnike Narodne Milice in za nosečnice.

odvisen od tujih virov, to je dotacij ter kreditov republiškega in zveznega ministrstva za finance. Del obnovitvenih stroškov je pokrila tudi Mestna hranilnica. Do oktobra 1946 so v Mariboru obnovili plinaro, plinsko ter vodovodno omrežje, telefonski kabel in Mestno klavnico, ki je dobila sodobno hladilnico. Zgradili so novo relejno postajo in odprli kopališče Mariborski otok. Zadovoljstvo mestnih oblasti nad doseženim je nekoliko splahnelo poleti 1946, ko je narasla Drava odnesla studenški in meljski most. Stanovanjski odsek je na podlagi posebne uredbe najbolj ogrožene družine namestil v stanovanja, ki še niso bila polno zasedena, ter do konca leta zasilno usposobil okoli 2500 stanovanj. Vse to pa ni zadostovalo, saj je bilo prosilcev več kot 5000. Razmere so se nekoliko izboljšale na začetku leta 1946, ko so »pregnali« nemško manjšino.

Prometu, obrti in kmetijstvu lokalna gospodarska politika leta 1945 in 1946 še ni namenjala večje pozornosti. Promet je bil v pristojnosti republike, obrtne delavnice so postale bolj ali manj priveski industrijskih podjetij. Kmetijstvo pa že v preteklosti ni predstavljalo pomembnega gospodarskega dejavnika. V zaledju Maribora je bilo le 152 ha orne zemlje, 130 ha vinogradov, 200 ha travnikov, 32 ha vrtov; število domačih živali je bilo nizko: 334 glav govedi, 254 prašičev, 70 konj, 10 ovac, osel, koza in 666 pernatih živali.¹⁵

V času gospodarske obnove so se začele stare oblike gospodarske organiziranosti umikati novim. Najhitreje je ta proces tekkel na področju bančništva, kjer so ustanovili podružnice republiških in zveznih denarnih ustanov. Nič manj podjetno in še bolj na očeh javnosti so ustanavljali nova in večja državna industrijska podjetja. Podjetja Mariborska livarna, Mariborske bombažne tkalnice, Gradbeno podjetje (GP) Magrad in še vrsta drugih je nastalo z združitvijo zasebnih in proizvodno sorodnih podjetij.¹⁶ Novoustanovljena podjetja so poleg še nekaterih pomembnejših mestnih podjetij, kot sta bili električno in avtobusno podjetje, prešla v pristojnost republiških ministrstev. Skrb za reorganizacijo drugih mestnih podjetij in podjetij komunalnega gospodarstva, v katerih je bilo zaposleno okoli 1000 ljudi, pa je prevzela okrajna oziroma mestna uprava. Sredi leta 1946 ustanovljeni komunalni odsek je prevzel nadzor nad vsemi mestnimi podjetji, združenimi delavnicami in upravami za posamezne dejavnosti.

¹⁵ Kmetijstvo na periferiji mesta Maribor. V: Vestnik, 7. 7. 1945, str. 2.

¹⁶ Mariborska livarna je nastala z združitvijo mariborskih podjetij Kovina d.d., J. & Bühl, d.z.o.z, Pontos-centrala d. z. o. z. in Karel Perger. Iz Rösnerjevih tekstilnih podjetij Jugosvila, Jugotekstil in Roteks so ustanovili Mariborske bombažne tkalnice. GP Magrad so ustanovili iz zasebnih gradbenih podjetij ing. Karl Glaser, Alojz Peklar, Franc Preglav in Franc Pikel.

Precej več težav in tudi nezadovoljstva je izzvalo vzpostavljanje novih oblik združne organiziranosti. Za najprimernejšo obliko je bila izbrana nabavno-prodajna zadruga (Naproza).¹⁷ V Mariboru je poslovala že junija 1945, ko je imela 9 »oddajališč«. Do poletja 1946 je število njenih poslovalnic naraslo na 39. Z racioniranimi živili pa tudi s steklom, z železnino, s kurivom in z drugimi neracioniranimi izdelki so oskrbovale 27.000 potrošnikov. Večino doseženega dobička, ki že tako ni bil cilj njenega poslovanja, je namenila dobrodelnim in drugim splošno družbenim potrebam.¹⁸ Mestni komite KPS Maribor, ki je vodil priprave za ustanavljanje kmetijskih zadrug (KZ), je sprva načrtoval le ustanovitev vinogradniške zadruge na Meljskem hribu in kmetijsko obdelovalne zadruge (KOZ) na bivšem škofijskem veleposestvu. Zaradi zunanjih pritiskov so potem v okraju Maribor mesto do poletja 1946 ustanovili pet vinogradniških zadrug, ki so imele skupno 300 ha vinogradov, 200 ha sadovnjakov in okoli 400 ha druge zemlje. Ustanovili so še nekaj kmetijskih zadrug, med katerimi je bila največ pozornosti deležna KOZ Lacko.¹⁹ Pokrivala naj bi potrebe mesta po sveži zelenjavi in pridelala še znatne količine pšenice, krompirja in zelja. To pa se ni uresničilo. Tako kot KOZ Lacko so se tudi druge kmetijske zadruge kmalu po ustanovitvi soočile s številnimi težavami, ki so bile posledica slabih delovnih navad in nediscipline ter slabega sodelovanja združnega vodstva z okoljem in političnimi organizacijami. Pri tem je izstopala KOZ Košaki, katere združniki niso hoteli sodelovati z OF.²⁰

Tudi trgovinska organiziranost je hitro spreminjala svojo podobo. Število trgovinskih obratov se je s predvojnih 602 zmanjšalo na 371.²¹ Medtem ko je bila trgovina na drobno še v veliki meri v rokah zasebnikov, so trgovino na debelo prevzele podružnice zveznih (Na-ma) in republiških trgovskih podjetji (Tkanina, Železnina, Papirpomet, Vino, Sadje, Gosad). Podružnica republiškega trgovskega podjetja Navod, ustanovljena junija 1945, je prevzela odkup pridelkov, živine in sadja, dodeljevanje živil okrožjem na podlagi potrjenega števila živilskih nakaznic ter graditev skladišč.

¹⁷ Združno gibanje. V: Vestnik, 19. 6. 1945, str. 2.

¹⁸ Druga redna skupščina mariborske Nabavno prodajne zadruge. V: Vestnik, 25. 7. 1947, str. 7.

¹⁹ KOZ Lacko je leta 1946 obsegala podržavljeno škofijsko posest v Betnavi in še nekaj drugih posesti. Skupna površina je bila 152 ha, od tega 71 ha orne zemlje, 36 ha travnikov, 23 ha pašnikov, s 15 ha pa še niso bile odstranjene posledice bombardiranja. Imela je 50 glav goveje živine. V zadrugo je vstopilo 27 družin s 93 družinskimi člani, od katerih jih je bilo 59 zaposlenih kot delavci. Večina med njimi so bili nekdanji hlapci in viničarji.

²⁰ Arhiv republike Slovenije (dalje ARS), fond CK ZKS (signatura fonda 1589), IV, šk. 1499, Zapisnik seje MK KPS Maribor, 4. 6. 1946.

²¹ Leta 1946 je bilo v Mariboru 184 trgovinskih poslovalnic z industrijskimi izdelki, 87 s kolonialnim blagom, 34 z mešanim blagom, 31 z živili, 25 mlekarin in 10 veleblagovnic oziroma magazinov – PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1149, Zapisnik 2. seje Mestnega zbora in Zbora proizvajalcev, 19. 1. 1953.

Veliko pozornost so snovalci nove gospodarske ureditve namenili uvajanju načrtnega gospodarstva in z njim povezanim proizvodnim odnosom. V Mariboru je bilo poleti 1945 v razpravah o gospodarskih vprašanjih vse pogosteje slišati, da uspešno delo zahteva veliko organiziranost in točnost, boj proti »dezorganizaciji in organizacijski površnosti« ter da je treba čim prej in povsod preiti na delo po načrtu. Mestna oblast je prvi korak napravila že avgusta z ustanovitvijo Gradbene centralne komisije, ki je prevzela vodenje in nadzor nad vsemi gradbenimi deli v mestu. Oktobra 1945 je ustanovila Gospodarski svet za Maribor mesto kot iniciativno in posvetovalno telo izvršnega odbora oziroma mestne skupščine. Med gospodarskimi področju so načrtno gospodarstvo najprej začeli uvajati na področju trgovine in preskrbe. Zvezno ministrstvo je razdelilo industrijske in druge izdelke na republike, te so potem dodeljene »kontingente« glede na določene količine razdelile na okrožja, ta na okraje in kraje, slednji pa pooblaščenim trgovskim podjetjem, ki so jih prodali potrošnikom na podlagi nakaznic. S sprejetjem mestnega proračuna v drugi polovici leta 1945 je bilo uvedeno načrtovanje na finančnem področju, z uvajanjem proizvodnih in gradbenih mesečnih planov ob prehodu v leto 1946 pa še na področju gradbeništva in industrije.

V skladu z novo gospodarsko miselnostjo je bilo treba okrepiti razredno solidarnost, to je povezavo med delavcem in kmetom. Zaradi političnega izhodišča je bila pobuda na strani delavcev oziroma podjetij, ki so leta 1945 iz mestnih in svojih zalog na podeželje večkrat poslala tekstilno blago in druge industrijske izdelke. Leta 1946 pa so podjetja ob koncu tedna organizirala delovne obiske v vaseh. Delavci so geslo »pomagajmo drug drugemu« uresničevali tako, da so pomagali pri kmečkih delih, popravljali orodje, kmečke in druge stroje, na koncu dneva pa so skupaj pripravili miting s kulturnim programom.

Graditev proizvodnih odnosov po sovjetskem zgledu je predpostavljala korenit prelom v odnosu družbe in zlasti njenih posameznikov do dela oziroma proizvodnje. Delo je postala »najvišja vrednota, zadeva časti, ponosa in junaštva, ki bo omogočila, da bodo dvignili državo iz ruševin in ustvarili blagostanje delovnemu ljudstvu«. ²² Hkrati pa tudi »najvažnejša dolžnost delovnega ljudstva, ki je od njega zahtevala, da izvrši to, kar je potrebno za utrditev gospodarstva, da bo industrija, prehrana, trgovina tekla

²² Pomen in značaj udarniškega dela. V: Ljudska pravica, 24. 2. 1946, str. 2.

kot še nikdar«. ²³ Poleg splošne opredelitve delovne dolžnosti so jo partijski ideologi razdelali še za posamezne družbene kategorije, kot sta bili mladi in žene. V novi družbeni klimi je bil pojem delovna dolžnost zelo raztegljiv. Redni delovni čas ni bil več omejen le na osem ur, temveč je trajal toliko, kot je bilo treba, da bi pravočasno izpolnili proizvodne in druge plane. Pomembno pri tem je bilo, da se zaslužek iz nadurnega dela ni vračunal v plačo. Tako so delavci številnih mariborskih podjetij, ki so v prvi polovici leta 1946 prihajali na delo tudi ob nedeljah, del tega zaslužka »podarili« KPS, del pa za druge družbene namene. V času obnove je poseben pomen dobilo prostovoljno delo, ki je postalo »osnovni pogoj za ustvarjanje socialističnega gospodarstva«. ²⁴ Zajelo je vse državljane in bilo v prvi vrsti usmerjeno v odstranjevanje ruševin v mestu, obnovi prometnih poti ter javnih in zasebnih zgradb. Leta 1945 so prebivalci Maribora opravili 150.000 prostovoljnih delovnih ur. ²⁵ Posebna vrsta prostovoljnega dela so bile množične delovne akcije. Prve, ki so jih v Mariboru organizirale množične politične organizacije v avgustovskih nedeljah, so bile namenjene čiščenju ruševin. Leta 1946 so trajale po en teden in so bile osredotočene na določeno gospodarsko nalogo. ²⁶

Za doseganje že tako napetih obnovitvenih, proizvodnih in drugih planov je bilo treba pospešiti delovno vnemo ter pritegniti in »vzgajati zaostale plasti delavcev za zavedno, disciplinirano, ustvarjalno delo v proizvodnji, za nov odnos do dela in za borbo proti malomarnosti, birokratizmu, sabotazi in proti vsemu, kar ovira napredek gospodarstva«. ²⁷ Da bi to dosegli, so organizirali načrtna delovna tekmovanja ter popularizirali in slavili udarniško delo in udarnike. Mariborska podjetja so se hitro vključila v akcijo za razvijanje delovnega poleta in tekmovanj. Direkcija državnih železnic v Mariboru je bila prvo podjetje v Sloveniji, ki je decembra 1945 pozvalo sorodna podjetja iz večjih prometnih središč države na enomesečno tekmovanje v izpolnjevanju proizvodnega plana.

Leta 1946 so mariborska podjetja v okviru prvomajskega tekmovanja, katerega glavni cilj je bila predčasna izpolnitev polletnih planov, tekmovala s slovenskimi in tudi s podjetji iz drugih republik. ²⁸ Prvomajsko tekmo-

²³ Osigurajmo obnovo z dolžnostnim odkupom. V: Vestnik, 8. 3. 1946, str. 1.

²⁴ Osmo zasedanje ljudskega odbora Maribor. V: Vestnik, 6. 9. 1946, str. 1.

²⁵ V obnovi mesta Maribor so bili doseženi pomembni uspehi. V: Vestnik, 11. 10. 1946, str. 6.

²⁶ Leta 1946 je bila od 7. do 15. aprila množična akcija za zbiranje tekstilnih odpadkov, od 12. do 19. maja Teden cest, od 8. do 15. septembra Turistični teden in sredi novembra udarniški teden odkupa krompirja.

²⁷ Razvijajmo delovni polet in tekmovanje. V: Ljudska pravica, 11. 1. 1946, str. 1.

²⁸ Podjetje Splošna stavbena družba je v vsejugoslovanskem tekmovanju kovinarjev zasedlo drugo mesto.

vanje, ki je potekalo tudi znotraj podjetij tako, da so med seboj tekmovali posamezni oddelki in delavec z delavcem, ni izpolnilo političnega cilja. To je pomenilo, da še ni bilo »pravo zavestno tekmovanje«. ²⁹ Bilo pa je uvod v večletno obdobje neprestanih tekmovalj, ki naj bi s krepitvijo delovne discipline in požrtvovalnosti »končno pripomoglo do tega, da dobimo delavca in nameščenca, sposobnega za nov družbeni red«. ³⁰ Oblast si je prizadevala, da bi udarništvo, katerega bistvo sta bila racionalizacija proizvodnje in povečanje delovne produktivnosti, dobilo razsežnosti množičnega gibanja, kot se je to zgodilo v ZSSR, in da bi bili udarniki podobno spoštovani, kot so bili junaki iz časa vojne. Prvi so z množičnim udarniškim delom začeli v Delavnicah železniških vozil. Med udarniki, ki so jih proglasila podjetja do jeseni 1946, je časopisje največ pozornosti namenilo tistim iz Tovarne letalskih delov na Tezdem. ³¹

Pomembna dolžnost »delovnega človeka« je bilo tudi dejavno sodelovanje v boju proti notranjim sovražnikom. »Vsakdo lahko pomaga pri izgradnji tudi tako, da na delu s pažnjo proti vsakemu posamezniku razkrinkuje malomarneže in saboterje. To ni denunciacija,« je v svojem govoru v Mariboru junija 1945 poudaril minister Franc Leskovšek, temveč »dolžnost in čast vsakega delavca.« ³² Molčečnost je veljala kot greh. Kategorija notranjih sovražnikov je bila zelo široka. Poleg špekulantov, saboterjev, črnobor-zijancev, vojnih dobičkarjev, delomrznežev in drugih »parazitov ljudstva« so v obravnavanem obdobju vanjo všteli še člane nemške manjšine in Kulturbunda, narodne izdajalce pa tudi vse tiste, ki so »rušili delavsko enotnost in cepili njene vrste«. Proti notranjim sovražnikom je oblast začela voditi »neizprosen boj«, hotela jih je čim prej »odstraniti iz naše skupnosti in jih napraviti neškodljive«. ³³ Nemško manjšino in »ostanke fašizma« so izselili oziroma »odpravili čez mejo«. ³⁴ Druge primere so začela pospešeno obravnavati civilna in vojaška sodišča ter posebne komisije. Najpogostejša kazen je bila zaplemba premoženja. Z njimi se je začelo prvo obdobje v procesu podržavljanja zasebne lastnine. Že sodobniki so ga imenovali obdobje patriotične nacionalizacije, ker je večina ukrepov, s katerimi je zasebna

²⁹ Tekmovanje in dolžnostni odkup. V: Vestnik, 5. 4. 1946, str. 3.

³⁰ Razpis tekmovalja gospodarskih odsekov mariborskega okrožja. V: Vestnik, 9. 8. 1946, str. 3.

³¹ Avgusta 1946 si je Rado Padar prislužil naziv udarnika zaradi izboljšanja konstrukcij pnevmatičnega kladiva, Janez Cverlin zaradi uvedbe hladnega varjenja šasij, Emil Lipovšek se je izkazal v skupini za popravilo šasij, Karl Kajzer za ravnanje s svojim strojem, Ada Kocjan pa zaradi učinkovitega organiziranja administrativnega dela, ki je spremljalo popravilo kamionov.

³² Konferenca mariborskega delavstva. V: Vestnik, 16. 6. 1945, str. 1.

³³ Volitev delavskih zaupnikov. V: Vestnik, 16. 1. 1946, str. 1.

³⁴ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1472, Zapisnik 6. zasedanja OK LS Maribor mesto, 13. 1. 1946.

lastnina prešla v trajno ali začasno državno last, imela značaj represivnih ukrepov zoper domače in tuje »protiljudske in sovražne elemente«. Sovražno premoženje je bilo tako imenovano »nemško premoženje«, premoženje vojnih zločincev in njihovih sodelavcev ter vseh tistih, ki so bili s sodbo civilnih in vojaških sodišč obsojeni na izgubo imetja zaradi dejanj, ki so bila v novi zakonodaji označena kot protinarodna in protirevolucionarna. Med gospodarskimi ukrepi sta leta 1945 izstopala zaplemba in sekvester. Leta 1946 se je priključila še agrarna reforma.

Patriotična nacionalizacija se je tako kot drugod po Sloveniji tudi v Mariboru v prikriti obliki začela maja 1945, ko so nadzor nad upravo vseh podjetij in ustanov prevzeli pooblašteni delegati, imenovani od republiške ali lokalne uprave. Dejansko pa se je začela poleti 1945, ko so se v Mariboru vrstili sodni procesi proti osebam, ki jih je zajel odlok predsedstva AV-NOJ³⁵ o prehodu sovražniškega imetja v državno lastnino.³⁶ Med tistimi, ki so bili obsojeni na zaplembo premoženja oziroma lastniškega deleža, so bili tudi lastniki največjih industrijskih in drugih podjetij: Josip Hutter, August Ehrlich, Walter Thoma, Janisch Friderik, Emil Ripper, Ubold Nassimbeni, Rudolf Kiffmann, Adalbert Gusel, Ivan Pengg, Marko Rösner, Franc Mautner. Poleg tako imenovanih »nemških podjetij«³⁷ in podružnic nemških denarnih zavodov s sedežem v Mariboru so bila zaplenjena ali začasno sekvestrirana tudi podjetja z udeležbo tujega kapitala: HE Fala, Kovina d.d., Mariborska tovarna svile.³⁸ Do jeseni 1946 je podržavljenje zajelo tudi zasebno trgovino in obrt. Leta 1946 je bilo v zasebnih rokah 73,8 odstotka trgovin, v državnih 15,9 odstotka, v združnih 8,2 odstotka, 2,1 odstotka v sekvestru.³⁹ Število zasebnih obrtnih delavnic in obratov se je s 747, kolikor jih je bilo leta 1945, v naslednjem letu zmanjšalo na 697.

Agrarna reforma v okraju Maribor mesto se je začela konec januarja 1946 s sestanki z agrarnimi interesenti, ki so bili združeni v šestih odborih. Zemljiški sklad, ki je zajemal tudi površine sosednjega okraja Maribor okolica, je obsegal 13.770,3 ha. Do začetka maja, ko je bila agrarna reforma v glavnem končana, so bivšim viničarjem, kolonom in drugim razdelili

³⁵ Antifašistično vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije, slovenski prevod Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije.

³⁶ Več o tem glej: Jože Princič: Podržavljenje nemške imovine na slovenskem ozemlju po drugi svetovni vojni (1945-1955). V: Nemci na Slovenskem 1941-1955 (ur. Dušan Nečak). Ljubljana 1998, str. 245-270.

³⁷ Glej: Jože Princič, Maruša Zagradnik, Marjan Zupančič: Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni. Viri št. 5. Ljubljana 1982, str. 10-12.

³⁸ Prav tam, str. 17-18.

³⁹ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1149, Zapisnik 2. seje Mestnega zbora in Zbora proizvajalcev, 19. 1. 1953.

5806 ha; od tega je bilo obdelovalne zemlje 4599,1 ha, pašnikov 1103,3 ha in 21,8 ha gozdov. V Razvanju so delili le zemljo in gospodarska poslopja. Vile so pridržali za otroške vrtce in domove.⁴⁰

Centralno-planski sistem

Obdobje centralno-planske gospodarske ureditve je trajalo le nepopolna štiri leta. Začelo se je poleti 1946 s sprejemom predpisov, ki so postavili temeljne smernice za ustanavljanje in poslovanje državnih gospodarskih podjetij ter ločili gospodarstvo na več upravno in administrativno ločenih delov. Končalo se je leta 1950/1951 z uvajanjem novih oblik vodenja in odločanja v gospodarstvu, s spremembami v načinu usmerjanja gospodarstva in odnosa do trga.

Po sovjetskem zgledu je v tem obdobju celoten gospodarski sistem deloval kot velikansko podjetje, ki ga je upravljal obsežen državni upravni aparat. Zaradi centralističnega ustroja in načela, da pripada KPJ vloga odločilnega »produkcijskega faktorja«, so zvezni državno-partijski organi sprejemali ključne odločitve, nižji organi pa so s političnimi mehanizmi in metodami na administrativen način usmerjali celoten gospodarski proces od proizvodnje prek delitve in menjave do porabe. Pristojnosti republik in lokalnih oblasti pri organizaciji in vodenju gospodarstva so bile omejene.

Od jeseni 1946 do poletja 1947 je trajalo obdobje vzpostavljanja pogojev za uvedbo načrtne gospodarske ureditve. Pri uresničevanju tega zahtevnega in časovno omejenega projekta so bile pristojnosti mestne oblasti omejene in brez večjega vpliva na gospodarski razvoj mesta v naslednjih letih.

Gledano kronološko se je udejanjanje centralno-planske ureditve začelo na področju gospodarske organiziranosti. Dotlej enovita gospodarska sestava se je razdelila na tri upravno administrativno ločene sektorje oziroma ravni. Proizvodno, tehnološko in kapitalsko največja in najpomembnejša mariborska podjetja so z ukazi Prezidija Ljudske skupščine FLRJ prešla pod administrativno operativno vodstvo uprav oziroma direktij zveznih ministrstev. Julija 1946 so položaj zveznih podjetij, ki so bila vključena v uresničevanje nalog splošno državnega plana, dobili TAM, Splošna stavbena družba, Hutter in drug, Mariborska tekstilna tvornica

⁴⁰ Glej: Zdenko Čepič: Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945-1948. Maribor 1996.

Mava. V naslednjih letih so se jim pridružili še HE Mariborski otok, Delavnice železniških vozil in Tovarna poljedelskih strojev.⁴¹ Precejšnje število mariborskih podjetij je prišlo v sestavo republiškega gospodarstva; spomladi 1948 jih je bilo 35, največ iz tekstilne (11) in kovinske (8) panoge. Preostala podjetja so sestavljala tretjo, to je lokalno gospodarsko raven, ki jo je upravljala mestna oblast. Lokalna državna gospodarska podjetja so predstavljala glavno oporo pri izvedbi petletnega gospodarskega načrta v lokalnem merilu. Izjema so bila lokalna proizvodna podjetja, ki so bila do sredine leta 1948 vključena v zvezni proizvodni in distributivni plan, nato pa so začela v večji meri zalagati lokalni trg z izdelki široke porabe. Lokalni državni gospodarski sektor se je začel širše in tudi hitreje oblikovati po prvi nacionalizaciji. Sestavljala so ga mestna podjetja in podjetja komunalnega gospodarstva. Slednja so bila vse do leta 1950 zapostavljena, zato so ostali posamezni objekti komunalno in urbanistično neurejeni.

Prvo organizacijo mestnih podjetij, ki jo je izvršni odbor MLO sprejel 24. oktobra 1946, so sestavljala tri podjetja: Mestna trgovinska podjetja (METROP), Mestna obrtna podjetja (MEOP) in Mestne papirnice (MEPA). Maja 1947 je prišlo do prve reorganizacije. Upravo nad mestnimi podjetji so prevzele štiri direkcije: Direkcija proizvodnih podjetij, Direkcija gradbenih podjetij, Direkcija trgovskih in gostinskih podjetij ter Direkcija komunalnih podjetij. Do konca leta 1947 je bilo pod upravo MLO 48 podjetij, v katerih je bilo zaposlenih 3700 delavcev in nameščencev. Po drugi nacionalizaciji je MLO ustanovil vrsto novih državnih podjetij.⁴² Jeseni 1948 je izvršni odbor MLO izpeljal tretjo reorganizacijo, s katero je podjetja sorodnih strok združil v štiri direkcije: Direkcijo kovinske industrije, Direkcijo oblačilne industrije, Direkcijo živilske industrije in Direkcijo lesne, papirniške in kemične industrije. Konec leta 1948 je lokalni državni gospodarski sektor industrije in obrti v Mariboru zajemal 26 podjetij s 64 obrati. Ta podjetja so zaposlovala 1043 ljudi.⁴³

Drugi steber novega gospodarskega sistema, ki so ga tako kot druge začeli graditi že v času obnove, je bilo poddržavljenje zasebnih proizvodnih in drugih, za gospodarstvo pomembnih sredstev. S prvo nacionalizacijo, ki

⁴¹ V tem času se je Tovarna letalskih delov preimenovala v Tovarno avtomobilov Maribor (TAM), Splošna stavbena družba se je preimenovala v Metalno, J. Hutter in drug se je združila z Mariborsko tekstilno tovarno.

⁴² V drugi polovici leta 1948 so v Mariboru iz nacionaliziranih podjetij ustanovili nova podjetja: Tovarno kartotek in pisarniških potrebščin, Tovarno pletenin, Tovarno perila, Tovarno kemičnih izdelkov Tezno, žago in mlin Pekre, Mestno podjetje za dobavo lesa.

⁴³ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1145, Zapisnik 126. seje IO MLO Maribor, 23. 12. 1948.

je bila izvedena v prvi polovici decembra 1946, se je državni gospodarski sektor v Mariboru okrepil. V državne roke so prišla posamezna podjetja (Favorit, Predilnica in tkalnica Maribor, Sana Hoče), trgovine, lesnoindustrijski in drugi obrati. Druga nacionalizacija spomladi 1948 je zajela vsa preostala večja podjetja ter hotele, kavarne, skladišča, vinske kleti in zasebna prevozna sredstva.⁴⁴

Vzporedno s podržavljanjem na zvezni in republiški ravni je tekel proces podržavljenja mestnih podjetij. Februarja 1947 je bilo v registru zaplenjenih podjetij na območju Maribora 541 podjetij. Od teh so jih morali zaradi novih okoliščin več kot sto izbrisati, 186 podjetij je prenehalo poslovati, 30 so jih prodali, ostala pa so prevzela posamezna mestna podjetja.⁴⁵

Po izračunih iz marca 1949 je na lokalni ravni državni sektor prispeval 64 odstotkov narodnega dohodka, zadružni 8 odstotkov, sektor družbenih organizacij 2 odstotkov in zasebni sektor 26 odstotkov.⁴⁶

Največji delež je zasebni sektor imel na področju obrti. Za gospodarsko politiko je bil pomemben le tako imenovani proizvodni ali produktivni del zasebne obrti, ki ga je hotela prek produktivnih zadrug vključiti v izpolnjevanje petletnega plana in ga postopno podržaviti. Preostali del zasebne obrti pa omejiti oziroma usmeriti v uslužnostne dejavnosti. S črtanjem obrtnih pravic za obrti in z omejenim izdajanjem novih dovoljenj se je do konca leta število zasebnih obratov zmanjšalo na 617; v njih je bilo zaposlenih 516 pomočnikov in 396 vajencev. Za oskrbovanje s surovinami so ustanovili obrtno Naprozo, v katero sta se včlanili dve tretjini obrtnikov.

Leta 1949 se je število obratov v zasebni obrti zmanjšalo na 548, njihov delež v skupni obrtni proizvodnji pa na 50 odstotkov.⁴⁷

V novi gospodarski ureditvi ni bilo več prostora za zasebno trgovino na drobno. Treba jo je bilo bodisi podržaviti bodisi ukiniti in tako zagotoviti prostor za nemoten razvoj zadružne in državne trgovinske mreže. Likvidacija zasebne trgovine se je v Mariboru začela februarja 1948, ko je izvršni odbor MLO obvestil zasebne trgovce špecerijske stroke, da naslednji mesec ne bodo več dobivali kontingentiranega blaga po znižanih cenah.⁴⁸ Zaradi tega ukrepa so morali številni zasebni trgovci v naslednjih mesecih zapreti trgovine. S sprejemom zakona o drugi nacionalizaciji je dobila me-

⁴⁴ Več o tem glej: Jože Prinčič: Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945-1963. Novo mesto 1994.

⁴⁵ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1466, Zapisnik 55. seje MLO Maribor, 28. 2. 1947.

⁴⁶ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1147, Zapisnik 7. zasedanja MLO Maribor, 9. 3. 1949.

⁴⁷ Od leta 1946 se je lokalna industrija v Mariboru povečala za 300 odstotkov. V: Vestnik, 1. 3. 1949, str. 2.

⁴⁸ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1145, Zapisnik 99. seje IO MLO Maribor, 26. 2. 1948.

Tabela 1: Število zasebnih obrtnih obratov v Mariboru leta 1939 in 1948⁴⁹

Delovno področje	Leta 1939	Leta 1948
Obdelava kovin	179	91
Elektrotehnika	17	8
Kemično tehnični izdelki	19	2
Gradbeništvo	98	37
Obdelava lesa	108	76
Obdelava papirja	7	–
Tekstilno blago	330	175
Sukno	178	109
Gumijasti izdelki	4	4
Živilski proizvodi	212	42
Grafična dela	15	–
Ostali izdelki	5	1
Uslužni obrti	133	72
Skupaj	1305	617

stna oblast prosto pot za uresničitev svojih namer. Konec maja je Mestni komite KPS sklenil, da bo s to nalogo pohitel. Razen določenih izjem naj bi do 1. julija likvidirali vso zasebno trgovino. Za tiste, ki so jim še prizanesli, to so bili zlatarji, peki in mesarji, je Mestni komite KPS predvidel postopno likvidacijo. To je pomenilo takojšen odvzem trgovske funkcije, torej pravice prodajanja izdelkov, obrtna funkcija pa bi jim še ostala, dokler se razmere v preskrbi ne bi izboljšale. Na tej seji je Mestni komite KPS sprejel tudi stališče do prizadetih trgovcev, ki so bili povezani s partizanskim gibanjem. Svojim članom je naročil, naj na pritožbe trgovcev odgovorijo z besedami: »Če ste za linijo OF, potem je treba po tej liniji delati! Gre za politično akcijo.«⁵⁰ Likvidacija zasebne trgovine je tekla tako, kot je bilo načrtovano. Končala se je januarja 1949, ko so odvzeli obrtna dovoljenja zasebnim mesarjem.

Leta 1948 so v Mariboru zaprli okoli sto zasebnih gostinskih obratov, s čimer je na tem gospodarskem področju zasebni sektor prenehal obstajati. Poleg obrti se je konec štiridesetih let v okraju Maribor mesto zasebni

⁴⁹ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1145, Zapisnik 126. seje IO MLO Maribor, 23. 12. 1948.

⁵⁰ ARS, fond 1589, IV, šk. 1510, Zapisnik seje MK KPS Maribor, 26. 5. 1948.

sektor ohranil le še v kmetijstvu. Od skupne kmetijske površine 6150 ha je bilo v privatni lasti 3528 ha ali 56 odstotkov. Okoli 420 večjih kmetov ter več kot 2000 drobnih lastnikov zemljišč z manj kot hektar zemlje je imelo v svoji lasti tudi 59 odstotkov gozda, 76 odstotkov konj, 67 odstotkov govedi, 79 odstotkov prašičev.

V Mariboru so kasneje kot v Ljubljani in nekaterih drugih mestih omilili sovražen odnos do zasebne pobude. Mestni komite KPS je sicer na eni prvih sej v letu 1949 ugotovil, da državne gostilne in trgovine z razpoložljivim blagom slabo gospodarijo in da bi »*privatniki v tem poslu bolje prosperirali*«. Razpravi o ustanovitvi nekaj zasebnih gostiln in trgovin pa se je izognil, češ da to za Maribor še ne pride v poštev.⁵¹ Konec leta je bila vendarle sprejeta odločitev, da bodo dali politično zanesljivim ljudem v socialistični zakup nekaj gostinskih obratov na mestnem obrobju.⁵² Na začetku leta 1950 so začeli pohvalno govoriti tudi o pomembni vlogi zasebnega kmetijstva pri graditvi socialističnega gospodarstva.⁵³

O zadnjem izmed pomembnejših pogojev za delovanje planskega gospodarstva so začeli javno govoriti na začetku leta 1947. Ta ni združeval le, kot je dejal vodilni partijski funkcionar Vinko Šumrada, »*skrajne nuje, da komandne položaje v podjetjih prevzamejo partijci*«⁵⁴, temveč tudi usposobitev partijskih organizacij v podjetjih za uspešno opravljanje nalog, povezanih z izpolnjevanjem prvega petletnega plana in uresničevanjem partijske ekonomske politike na vasi. Prvo nalogo je okrajnemu partijskemu vodstvu uspelo pripeljati skorajda do konca, saj so do leta 1949 ostali nerešeni le še nekateri »*kadrovski problemi*« v trgovskih podjetjih. Druga naloga pa je bila pretrd oreh, vsaj tako kažejo negativne ocene inštruktorskih in drugih ekip iz Ljubljane in Beograda. Pokazale so, da partijske organizacije v Mariboru ne poznajo plana, ne nadzirajo njegovega izpolnjevanja, na odgovorna mesta ne postavljajo sposobnih ljudi,⁵⁵ da so izolirane od množic in da so storile premalo za povečanje števila članov KP v mestu, ki je veljalo za »*zibelko proletariata*«. Njihovo število je bilo še konec leta 1948 majhno, od 24.898 zaposlenih je bilo le 1170 članov KPS, največ v zveznih podjetjih.⁵⁶

⁵¹ ARS, fond 1589, IV, šk. 1520, Zapisnik seje MK KPS Maribor, 22. 1. 1949.

⁵² PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1146, Zapisnik 116. seje IO MLO Maribor, 8. 12. 1949.

⁵³ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1147, Zapisnik 7. zasedanja MLO Maribor, 9. 3. 1950.

⁵⁴ ARS, fond 1589, IV, šk. 1501, Zapisnik seje MK KPS Maribor, 12. 1. 1947.

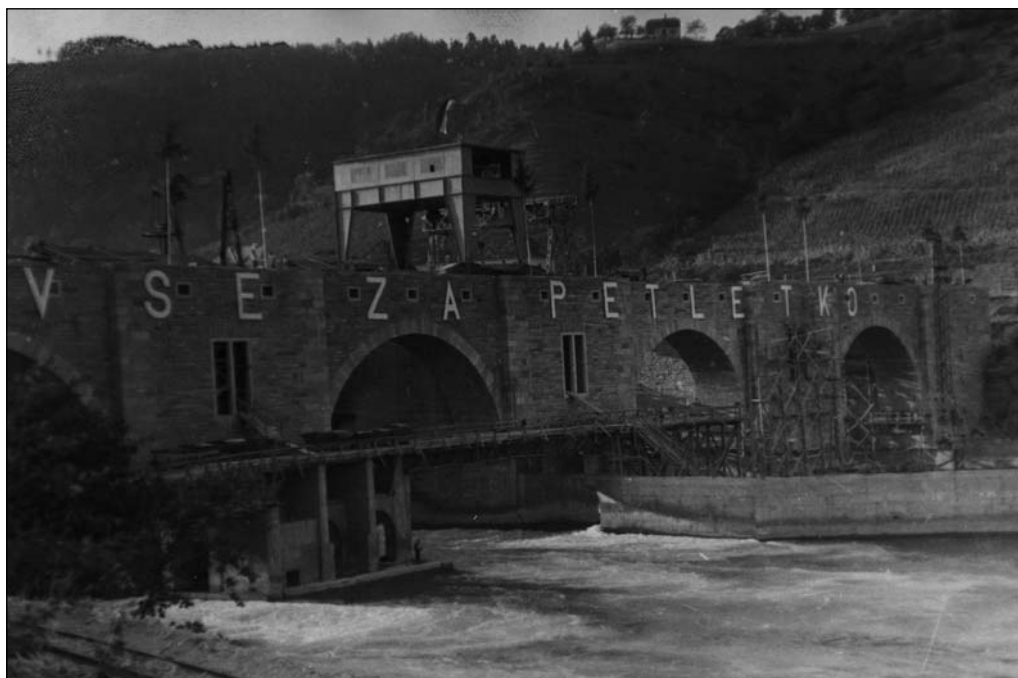
⁵⁵ ARS, fond 1589, IV, šk. 1510, Zapisnik seje MK KPS Maribor, 21. 2. 1948.

⁵⁶ ARS, fond 1589, IV, šk. 1510, Statistična poročila o članstvu KP v podjetjih, 2. 12. 1948.

Jedro centralno-planske gospodarske ureditve je predstavljal petletni gospodarski načrt. Okvire gospodarske dejavnosti na vseh področjih je določil Petletni plan za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ⁵⁷ za leta 1947–1951. Republiški in nižji lokalni petletni načrti so tako predstavljali le razrez količinsko in vrednostno določene proizvodnje, menjave in delitve v določenem prostoru in predvidenem časovnem obdobju. V skladu s sprejeto razvojno politiko so morali petletni načrti osrednjo pozornost nameniti pospešenemu razvoju vodilnih industrijskih panog, v prvi vrsti energetike in težke industrije.

Začetek je bil obetaven, saj je generalni plan industrializacije FLRJ iz začetka leta 1947, ki je predstavljal podlago za splošno državni plan, predvidel znatne naložbe v mariborsko industrijo do leta 1951. Poleg hidroelektrarne naj bi zgradili še enajst novih tovarn v kovinski, živilski, tekstilni in gradbeni industriji, dokončali graditev HE Mariborski otok ter povečali

Slika 2: Napis »VSE ZA PETLETKO« na hidroelektrarni Mariborski otok

Vir: Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, avtor posnetka je Vladimir Simončič Vlastja.

⁵⁷ Federativna ljudska republika Jugoslavija.

proizvodnjo v treh obstoječih tekstilnih podjetjih in enem podjetju industrije gradbenega materiala.⁵⁸ Ta ambiciozen načrt je ostal le na papirju, kljub temu pa je končni načrt izgradnje zvezne industrije v LR Sloveniji, ki je bil sprejet spomladi 1947, predvidel znatna sredstva za dokončanje graditve HE Mariborski otok, izgradnjo novih proizvodnih zmogljivosti v Metalni, TAM in MTT ter uvoz strojne in druge opreme za te objekte iz Švice, Avstrije in ČSR; del strojne opreme naj bi dobili od UNRRA in iz reparacij.

Tudi snovalci Petletnega plana razvoja narodnega gospodarstva LR Slovenije za leta 1947–1951 so največ pozornosti namenili razvoju industrije. Po večmesečnem usklajevanju in številnih konferencah za posamezne industrijske panoge so del razpoložljivih republiških investicijskih sredstev namenili za povečanje proizvodnje v petih mariborskih tekstilnih podjetjih (Tovarni volnenih in vigogna izdelkov, Predilnici in tkalnici, Združenih tovarnah svile, Tovarni trakov in sukanca, MTT), v Mariborski livarni, mlinu in tovarni testenin Ludvik Franc, Mariborskih opekarnah Košaki, Tovarni umetnih brusov Swaty in Zlatorogu. Največ težav pri načrtovanju nabave strojev in opreme, obnovitvenih in drugih gradbenih del so imeli z Zlatorogom in s podjetjem Swaty.⁵⁹

Petletni plan o razvoju narodnega gospodarstva MLO Maribor v letih 1947–1951, ki je bil sprejet 21. junija 1947 na II. rednem zasedanju MLO, je kot temeljno nalogo postavil dvig industrijske in druge proizvodnje ter kmetijske pridelave, tehnike in znanosti na tako visoko raven, da bo mogoče pokrivati zvezne, republiške in domače potrebe ter tudi zagotoviti višjo kulturno in življenjsko raven prebivalstva. Za uresničitev te naloge je predvidel, da se bo narodni dohodek lokalnega gospodarstva do leta 1951 povečal za trikrat. Od predvidenih investicijskih sredstev v višini 1.583.926.000 dinarjev je največ namenil obnovi in graditvi stanovanj (857,9 milijona dinarjev) in razvoju komunalnega gospodarstva (319,8 milijona dinarjev).

Med komunalnimi objekti so dobili prednost posodobitev opreme mestne plinarne in nakup nove črpalne postaje mestnega vodovoda, obnova cest in razsvetljave, ureditev rednega avtobusnega prevoza in dograditev studentske brvi.

⁵⁸ Glej Jože Prinčič: Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu: Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji: 1945-1956. Novo mesto 1992, str. 44-45.

⁵⁹ Glede Zlatoroga se dolgo časa ni vedelo, ali bo prevzel proizvodnjo tovarne Golob & Co. v Ljubljani in kateri del proizvodnje bo moral prepustiti tovarni Böhme v Ljubljani. Lokacija podjetja Swaty ni bila primerna, poleg tega pa je imelo velike težave z uvozom surovin. Leta 1946 so šele po intervenciji Edvarda Kardelja kupili dva vagona korunda v Franciji.

Tabela 2: Investicijski načrt MLO Maribor za leta 1947-1951⁶⁰

Področje	Predvideni znesek v 1000 dinarjih
Lokalna industrija	160.291
Kmetijstvo	555
Stanovanja in obnova	857.900
Komunalno gospodarstvo	319.820
Trgovina in gostinstvo	49.000
Obrt	5.000.000
Promet in zveze	15.850
Gradbeništvo	37.980
Zdravstvo	76.350
Socialno skrbstvo	7.300
Prosveta	53.880
Skupne investicije	1.583.926

Naloge lokalne industrije so najbolj kazale podrejenost lokalnega gospodarstva v centralno-planski ureditvi. Lokalna industrija naj bi do leta 1951 za 2,74-krat povečala vrednost proizvodnje in mobilizirala vse lokalne sile ter sredstva za izvedbo zveznega in republiškega plana. Z lastno akumulacijo naj bi v Mariboru zgradili novo tovarno sadnih sokov in likerjev, vrsto delavnic,⁶¹ povečali proizvodnjo v Tovarni blagajn, tovarni kisa, dogradili Tovarno hranil in pražarno, tovarno moške konfekcije, adaptirali več drugih obratov, združili vse obrate papirne industrije in zgradili novo delavsko naselje. Investicije na kmetijskem področju so bile predvidene za agrotehnične in druge ukrepe, potrebne za povečanje pridelave zlasti sadja in zelenjave na državnih ter združnih posestvih in za nakup živine. Na preostalih gospodarskih področjih pa so bile omejene na zgraditev trgovskega skladišča, obnovo hladilnice za meso in postopno obnovo obstoječih gostinskih obratov in prenočišč. Obrt in gradbeništvo naj bi povečala obseg proizvodnje in izboljšala kakovost izdelkov oziroma storitev.

Po sprejetju prvega petletnega gospodarskega načrta je postalo njegovo polno uresničevanje najpomembnejša gospodarsko politična naloga v državi. Prvo obdobje je trajalo le slabo leto in pol, saj so leta 1948 inform-

⁶⁰ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1466, Zapisnik 75. seje IO MLO Maribor, 24. 7. 1947.

⁶¹ Do leta 1951 naj bi zgradili več sodobno opremljenih avtomehaničnih, urarskih in drugih delavnic kovinske stroke, nove delavnice za stavbeno in pohištveno mizarstvo, cementne izdelke in za izdelavo sodov, povečali proizvodnjo čevljar-skih in krojaških delavnic.

birojevski dogodki poslabšali razmere za njegovo izvajanje. Že na začetku, torej poleti 1947, se je pokazalo, da je petletni plan slabo sestavljen, zato je zvezna vlada začela postopek za njegovo uravnoteženje in preoblikovanje, ki je trajal do konca tega leta. Spremembe zveznega plana so potegnile za sabo spremembe v republiških in lokalnih planih. Prvi rebalans petletnega plana se je za mariborsko industrijo iztekel dokaj dobro, saj je predvidel graditev novih objektov v živilski industriji in povečanje zmogljivosti v Predilnici in tkalnici ter v mestnem obratu za predelavo mleka.⁶² Posodobitev nekaterih podjetij pa je prav zaradi rebalansa postala vprašljiva. Tako se je v razpravi o projektu razširitve Mariborske livarne pojavil tudi predlog, da bi bilo bolje zgraditi novo podjetje v Brežicah ali Krškem.

Do sredine leta 1948 so tekla gradbena in druga investicijska dela na predvidenih objektih. Najbolj so napredovali v TAM-u, Mariborski livarni, Zlatorogu in Metalni, ki je prevzela obnovo velikega dela porušenih mostov in železniških konstrukcij v vsej državi.⁶³ Glavnino strojne opreme so dobili iz nemških reparacij, medtem ko je oprema iz Češkoslovaške in ZSSR za Mariborsko livarno, TAM, HE Mariborski otok in za nekatera druga podjetja zamujala. Kljub težavam, zlasti pri uvozu surovin in materiala in zaradi zastarele opreme, je večina mariborskih podjetij zveznega ali republiškega pomena izpolnila proizvodni plan za leto 1947.⁶⁴ Za mariborski industrijski bazen, ki je imel nezadostno in moteno oskrbo z električno energijo, je bil pomemben dan 9. september 1947, ko so dogradili prvo polovico HE Mariborski otok in začeli montirati hidroopremo in generator v tretjem stebru. Elektrarna se je s prvim generatorjem vključila v električno omrežje 5. septembra 1948.

Novembra 1947 je MLO sprejel nov plan gradbenih investicij, po katerem naj bi v naslednjem letu skoraj polovico lastnih sredstev in kreditov ministrstva za finance namenil za gradnjo stanovanj in obnovitvena dela v mestu. Preostala sredstva je predvidel za gradnjo kovinskega kombinata na Teznem, lesno-predelovalnega kombinata v Melju, nove pivovarne in za

⁶² Po prvem rebalansu petletnega plana naj bi v Mariboru zgradili novo hladilnico in skladišča, novo pekarno, nov mesni kombinat, tovarno za predelavo sadja in tovarno testenin. Sprva je bil predviden tudi nov mlečni kombinat, potem pa so njegovo zgraditev prestavili v naslednjo petletko.

⁶³ V TAM-u so 18. 8. 1947 izdelali prva dva tovorna avtomobila z nosilnostjo 3 ton, septembra tega leta dogradili novo industrijsko dvorano, 2. 1. 1948 pa izpolnili načrt, po katerem naj bi do konca leta izdelali serijo 25 tovornih vozil. Mariborska livarna se je razširila na prostore bivše tovarne Unio. Zlatorog je leta 1947 še obnovil in na novo opremil obrat kozmetike, s čimer je po obsegu proizvodnje postalo največje tovrstno podjetje v republiki. Metalna je 14. 12. 1947 začela proizvodnjo v novi konstrukcijski delavnici, ki je bila najsodobneje opremljena. S tem se je obseg njenih proizvodnih površin skupaj povečal za 120 odstotkov, zmogljivost pa za dvakrat.

⁶⁴ ARS, fond 1589, IV, šk. 1501, Poročilo za leto 1947.

povečanje proizvodnje Tovarne blagajn, tovarne kisa in likerjev, čevljarke delavnice pa tudi za investicije v vodovodno omrežje, klavnico in mestno kopališče.⁶⁵ Že januarja naslednjega leta se je moral MLO odreči temu ambicioznemu načrtu, ker ni uspel zagotoviti dovolj proračunskih sredstev. V mestnem investicijskem planu so ostali le lesno-predelovalni kombinat, ekonomija Pesniški dvor, mestna vrtnarija,⁶⁶ mestna klavnica in najnujnejše vzdrževanje komunalne infrastrukture. Posamezna podjetja, kot Tovarna blagajn, so morala stroške pokriti iz lastnih sredstev.

Mestna in komunalna podjetja leta 1947 in v prvi polovici leta 1948 niso izpolnila proizvodnih planov. Vzrok so bile številne težave, zlasti zastarela oprema in neredna oskrba s surovinami ter z reprodukcijskim in drugim materialom. Najslabše so se odrezala podjetja lokalne industrije, ki niso izpolnila planov niti po asortimentu niti po kakovosti. Zaradi zmanjšane izrabe zmogljivosti in znižanja prvotnih planov so lahko pokrivala le zvezne in republiške potrebe, lokalne so ostale nepokrite. Tako so avtomehanične delavnice pokrile le 55 odstotkov, Tovarna hranil in pražarna pa 50 odstotkov lokalnih potreb.⁶⁷

Zaradi enostranske prekinitve gospodarskih stikov ZSSR in njenih zaveznic z Jugoslavijo se je proti koncu leta 1948 začelo drugo obdobje uresničevanja prvega petletnega gospodarskega načrta, ki je potem trajalo do začetka petdesetih let. Odkrita gospodarska blokada je grozila, da bo zaustavila uresničevanje najpomembnejšega načrta znotraj prve petletke, to je pospešene industrializacije in elektrifikacije države. Da se to ne bi zgodilo, je bilo državno in partijsko vodstvo prisiljeno načrt zmanjšati, ga prilagoditi spremenjenim razmeram in mu zagotoviti nadomestne denarne, materialne in človeške vire.

TAM, Združena tovarna svile in nekatera druga mariborska podjetja so imela težave že leta 1947, ker so podjetja iz vzhodnih socialističnih držav zavlačevala z dobavo polizdelkov in so dostavljale material in surovine slabe kakovosti. Med večjimi dobavami, ki jih je preprečila resolucija Informbiroja, je treba omeniti naročene turbine za HE Mariborski otok⁶⁸ in neizpolnjeno pogodbo za opremo, ki bi jo morala dobiti Metalna iz ČSR in Madžarske. Metalna in TAM sta morala zaradi novih potreb spremeniti

⁶⁵ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1466, Zapisnik 89. seje IO MLO Maribor, 6. 11. 1947.

⁶⁶ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1145, Zapisnik 96. seje IO MLO Maribor, 22. 1. 1948.

⁶⁷ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1466, Zapisnik 10. zasedanja MLO Maribor, 15. 5. 1947.

⁶⁸ Poleg HE Mariborski otok so brez naročenih strojev in opreme leta 1948 in 1949 ostali še Tovarna pohištva, Metalna, Zlatorog, Tovarna volnenih in vigogna izdelkov in Združene tovarne svile.

in povečati svoje proizvodne plane.⁶⁹ Največja posledica obravnavanih dogodkov pa je bila v tem, da so v nekaterih podjetjih iz zvezne in republiške pristojnosti zmanjšali obseg ter vrednost investicijskih del, pri drugih pa dela ustavili in jih preložili na kasnejši čas. HE Mariborski otok, Metalna, TAM, Predilnica in tkalnica, MTT, Zlatorog, Tovarna umetnih brusov pa so kljub zaostrenim razmeram uspela zgraditi predvidene industrijske in stanovanjske objekte ali povečati in posodobiti proizvodni proces.

Leta 1948 je bil okrajni LO še glavni investitor pri rekonstrukciji in gradbenih delih v Tovarni poljedelskih strojev, Opremi, Papirusu in v nekaterih drugih podjetjih. Na začetku leta 1949 pa so morali tudi v Mariboru sprejeti novo razvojno usmeritev. Na seji MLO so poudarili, da bo treba za nekaj časa vsa razpoložljiva sredstva nameniti težki industriji, elektrifikaciji, rudarstvu, kmetijstvu in družbenemu standardu. Za lastne investicije, ki so bile omejene na mestno ekonomijo in vrtnarijo ter odpiranje novih tovarniških in obratnih ekonomij, bo moralo mesto samo zagotoviti sredstva. In to tako, da bodo povečali uslužnostne dejavnosti, lokalno industrijo pa postopoma preusmerili na proizvodnjo potrošnih dobrin. Večja in pestrejša ponudba kakovostnejših izdelkov je odpirala vrata prosti socialistični trgovini, kar je zagotavljalo večje prilive v mestni proračun, ki so se po likvidaciji večjega dela zasebnega sektorja zelo zmanjšali.⁷⁰ Leta 1949 so investicijski plan, ki je več kot tri četrtine sredstev namenjal družbenemu standardu, izpolnili le 61-odstotno. Leta 1948 in 1949 so številna mestna in komunalna podjetja močno zaostajala za planskimi zadolžitvami. Za to so obstajali objektivni razlogi, že omenjeno pomanjkanje materiala in surovin, v manjši meri tudi delovne sile. Bili so tudi subjektivni: podjetja se niso upoštevala sprejetih planov in za potrebe porabnikov, kot si niso prizadevala za povečanje delovne sile in produktivnosti.⁷¹ Lokalna industrija, ki je leta 1949 znova doživela znatno reorganizacijo, je zadržala položaj najpomembnejšega mestnega gospodarskega sektorja, saj je prispevala skoraj polovico narodnega dohodka.⁷² Leta 1949 se je povečal tudi delež lokalne industrije Maribora v deležu lokalne industrije LR Slovenije na 10 odstotkov.

⁶⁹ TAM je moral, potem ko je podjetje v Rakovici začelo izdelovati traktorje, prevzeti vso proizvodnjo kamionov v državi. Metalna pa je leta 1949 preusmerila proizvodnjo od izdelave mostov, žerjavov, jeklenih konstrukcij in žebeljev le na proizvodnjo hidromehanične opreme za hidroelektrarne.

⁷⁰ III. redno zasedanje MLO Maribor. V: Vestnik, 1. 3. 1949, str. 1-2.

⁷¹ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1146, Zapisnik 131. seje IO MLO Maribor, 10. 2. 1949.

⁷² Leta 1949 je bil delež posameznih gospodarskih področij v narodnem dohodku mesta: lokalna industrija 42,1 odstotka, obrt 12,7 odstotka, trgovina 11 odstotka, turizem in gostinstvo 8,5 odstotka, komunalna dejavnost 8,6 odstotka, gradnje 7,5 odstotka, kmetijstvo 6,3 odstotka, promet 1,8 odstotka, družbena prehrana 0,9 odstotka, gozdarstvo 0,5 odstotka.

Gradbeništvo in promet sta bili v okviru mariborskega gospodarstva področji, ki ju je politika koncentracije na kapitalne objekte petletnega plana neposredno prizadela in omejila možnosti za njuno napredovanje. Gradbena dejavnost je preživljala veliko krizo. Objektivnim težavam sta se pridružili tudi slaba organizacija dela in premajhna odgovornost tako uporabnikov investicij kot gradbenih izvajalcev. Tehnična usposobljenost že tako premajhnega števila tovornih, avtobusnih in osebnih vozil je zelo padla, pri podjetju Avtoprevoz na 50 odstotkov. Problem pnevmatik so reševali tako, da so jih, če so bile še dobre, odvzeli vozilu, ki je prišlo na popravilo, in jih montirali na vozilo, ki je bilo zaradi slabih pnevmatik nevozno. Leta 1949 je bilo na območju Maribora 336 km cest, od teh jih je imelo sodobno cestišče le 7,17 odstotkov. Vse druge ceste so bile gramozne oziroma makadamske.

Zagotavljanje prehrane in preskrbe prebivalstva mest in industrijskih središč je tudi v letih 1947 do 1949 zadržalo položaj prioritete gospodarsko-politične naloge. Spremembe na tem širokem področju, ki je poleg trgovine še vedno vključevalo tudi kmetijstvo, obrt, trgovino in gostinstvo, so bile največkrat posledica prizadevanj za smotrnejše razdeljevanje omejenih blagovnih skladov, nekatere pa so izzvali informbirojevski dogodki. Spremembe niso prinesle pričakovanega izboljšanja, tako da se z odmikanjem vojne stanje na področju prehrane in preskrbe ni izboljšalo toliko, kot je bilo načrtovano.

Leta 1947 je še veljal sistem, po katerem so bili do preskrbe upravičeni vsi, če sami niso imeli živil. Februarja 1948 pa je bila v vsej državi uvedena zagotovljena ali »*garantirana*« *preskrba*. Po novem sistemu je država zaposlenim delavcem, nameščencem in njihovim svojcem in določenim skupinam zagotavljala predpisano količino živil in industrijskih proizvodov po nižjih enotnih cenah; manjšo količino zagotovljenih artiklov so dobivali tudi iz dopolnilne republiške zagotovljene oskrbe. Ostalo prebivalstvo se je oskrbovalo z nakupom racioniranih živil na prostem trgu ali po vezanih cenah. Slednje so kmetom in kmetijskim zadrugam omogočile preskrbo z industrijskimi izdelki po nižjih cenah, seveda pod pogojem, da so državi prodali svoje pridelke po določenih cenah. Potrošniki v zagotovljeni preskrbi so prišli do predpisanih količin živil in izdelkov le s potrošniškimi nakaznicami.⁷³

⁷³ Več o tem glej: Bojan Himmelreich: Pike, špekulanti in Trumanova jajca. Celje 2008, str. 130-178.

V obravnavanem obdobju je imela preskrbovalna organizacija v Mariboru velike težave pri zagotavljanju predpisanih količin tako imenovane republiške preskrbe ne samo prebivalstvu, temveč tudi vojski. Leta 1947 je zaradi suše letina precej zaostala za načrtovano, poleg tega pa je UNRRA odpovedala svojo pomoč. Najbolj je primanjkovalo mleka, mesa in kuriva.⁷⁴ Leta 1948 je ostala preskrba z mlekom in s kurivom motena in neredna, junija so se začele težave z moko, decembra pa s krompirjem, ker Lackova zadruga ni izpolnila plana. Leta 1949 si je mestna oblast še posebej prizadevala izboljšati stanje na tem področju. Z boljšim uresničevanjem odkupnih planov, zmanjševanjem števila upravičencev v zagotovljeni preskrbi, s povečanjem lokalne proizvodnje in blagovnega prometa ji je uspelo povečati količine živil in izdelkov garantirane preskrbe. Kljub temu pa je bilo pomanjkanje slednjih še vedno prisotno, nezadovoljstvo ljudi pa vedno večje, zlasti jeseni, ko je prišlo do zmešnjave in prepoznega razdeljevanja živilskih nakaznic. Mestni komite KPS je zapisal v poročilo: »Teče že četrto leto po osvoboditvi, pa še vedno niso uspeli organizirati tekoče oskrbe z nakaznicami.«⁷⁵ Tudi cilji množične prehrane še niso bili doseženi. Prehrana okoli 7000 abonentov v 27 Dur (delavsko uslužbenskih restavracijah) in menzah, kolikor jih je bilo v Mariboru spomladi 1949, ni bila dovolj zdrava in kalorična niti »kulturno« postrežena.⁷⁶

Leta 1949 je revizija pokazala, da se uprave podjetij, ustanov in sindikalne podružnice premalo »brigajo« za svoje kmetijske ekonomije, zato te gospodarijo neracionalno, njihova pridelava pa pada. Razen nekaj izjem niso omogočile, da bi se prehrana delavcev in nameščencev izboljšala, čeprav je bilo njihovo število precejšnje; spomladi 1949 jih je bilo na območju Maribora 18 in so imele v povprečju okoli 2000 m² obdelovalne površine.

V letih 1947–1949 še ne moremo govoriti o trgovini v klasičnem pomenu besede, saj je bila le eden od členov v administrativnem razdeljevanju blaga. Glavne značilnosti blagovnega prometa v Mariboru, ki je predstavljal okoli 9 odstotkov celotnega blagovnega prometa v LR Sloveniji, so bile manjša ponudba od povpraševanja, kronično pomanjkanje blaga za široko potrošnjo, premajhna skrb trgovcev za kakovostnejšo in raznovrstnejšo ponudbo, za hitrejšo dostavo blaga in za zajetje razpoložljivih tržnih presežkov pa tudi slaba postrežba in neprimeren odnos do kupcev. Trgovine

⁷⁴ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1466, Zapisnik 10. zasedanja MLO Maribor, 15. 5. 1947.

⁷⁵ ARS, fond 1589, IV, šk. 1520, Zapisnik seje biroja MK KPS Maribor, 6. 10. 1949.

⁷⁶ Nekaj o množični prehrani v Mariboru. V: Vestnik, 28. 1. 1949, str. 3.

so bile usmerjene v preskrbo določenega števila in vrste potrošnikov. Ker je zagotovljena preskrba zavzemala najvažnejšo vlogo v blagovnem prometu, je bila večina blaga razdeljena na živilske karte, za tako imenovane zunajtržne potrebe so povprečno razdelili le desetino proizvodov. Do leta 1949 drobnoprodajna in grosistična mreža državnih in združenih trgovin ni mogla zadostiti vsem potrebam. Šele v tem letu je s povečanjem lokalne proizvodnje začel rasti delež proste prodaje tako po nižjih kot višjih enotnih cenah. Z delno sprostivijo trgovanja in prehajanja od kontingentirnega sistema k delno prostemu nakupu in prodaji so se »kače« kupcev pred državnimi ter združenimi trgovinami, mesnicami in celo trafikami, ki so bile leta 1948 tudi v Mariboru še »normalen pojav«, ⁷⁷ začele zmanjševati. Leta 1949 so prehrabni izdelki predstavljali 44-odstotni delež blagovnega prometa v Mariboru, tekstilni izdelki pa 26,3-odstotnega.

Največji del blagovnega prometa je tekkel preko državne in združne trgovske mreže. Državni trgovinski sektor so sestavljali trgovska podjetja splošnega in republiškega državnega pomena, okrajna in mestna trgovska podjetja, blagovne hiše ter v okviru posameznih podjetij tovarniški magazini in industrijske prodajalne. ⁷⁸ Decembra 1948 je bilo v okraju Maribor mesto 308 trgovinskih poslovalnic, od tega 196 živilskih, 93 neživilskih in 19 z mešanim blagom. Od skupnega števila jih je največ, to je 165 ali 52 odstotkov, spadalo v državni sektor, 63 poslovalnic ali 24 odstotkov v združni, 43 poslovalnic so upravljale množične politične organizacije, 37 ali 10 odstotkov pa jih je bilo v zasebnih rokah. ⁷⁹ Leta 1949 je poverjeništvu za trgovino in preskrbo pri izvršnem odboru MLO komercialno poslovanje preneslo na trgovska podjetja, ki so tako začela neposredno poslovati z grosisti oziroma direktijami odgovarjajočih panog.

Združno trgovino so poleg Naproze sestavljale še delavsko-nameščenske potrošniške zadruge (Denapoz) in okrajna združna poslovna zveza. Zadruga so blago, ki so ga bodisi same bodisi prek okrajne zveze nabavljale pri proizvajalcih, lahko prodajale le svojim članom. Po decentralizaciji mariborske Naproze, s katero je vsaka poslovalnica dobila svoj

⁷⁷ Kje so vzroki pomanjkljive preskrbe v Mariboru?. V: Vestnik, 19. 6. 1948, str. 1.

⁷⁸ Leta 1947 je v Mariboru kot podjetje zveznega značaja poslovala podružnica Narodnega magazina (Na-ma). Trgovina na debelo je bila v rokah poslovalnic štirih republiških uprav državnih trgovskih podjetij, to je: Navod-Koloniale, Vino-sadje, Železnina in Tkanina. Poleg tega so bile še poslovalnice samostojnih republiških podjetij Kurivoprometa in Mlekoprometa. Trgovino mestnega značaja sta sestavljali Mestno trgovsko podjetje z 19 poslovalnicami in mestno trgovsko podjetje Živila s 13 prodajalnami, mesnicami in skladišči. 6. 6. 1947 so v Mariboru v Gosposki ulici odprli prvo veleblagovnico, ki so jo imenovali Ljudski magazin.

⁷⁹ Proračunska razprava na III. zasedanju MLO. V: Vestnik, 2. 3. 1948, str. 3.

poslovni odbor in večjo samostojnost, se je njena trgovska mreža povečala s 25 na 38 poslovalnic. V obravnavanem obdobju se je povečala vloga potrošniških zadrug pri načrtnem razdeljevanju blaga zagotovljene in dopolnilne preskrbe ter blaga po višjih komercialnih cenah. Na začetku leta 1949 je bilo v Mariboru 6 Denapoz z 48 poslovalnicami in uslužnostnimi podjetji, ki so skrbele za preskrbo okoli 76.000 članov.⁸⁰

Vezani trgovini, katere namen je bil spodbuditi kmeta k večji prodaji presežkov, mestna oblast ni namenila potrebne pozornosti. Dogajalo se je, da kmetijske zadruge niso imele na zalogi niti najosnovnejših izdelkov – soli in vžigalic.

Gledano v celoti so bila obrt, gostinstvo in turizem področja, ki v letih 1947 do 1949 niso napredovala. Mestna oblast je sicer načrtovala krepitev državnega in gospodarskega sektorja na teh področjih, vendar ni bila uspešna, saj ni zagotovila dovolj materialnih ter denarnih sredstev in strokovne delovne sile. Zasebna in državna obrtna podjetja⁸¹ niso mogla pokriti vedno večjih potreb. Podjetja so vedno pogosteje zavračala naročila potrošnikov po uslugah in storitvah. V primerjavi z drugimi mesti je bil združni obrtni sektor v Mariboru slabo razvit. Marca 1948 ustanovljena Obrtno nabavno prodajna zadruga, ki je združevala okoli 500 mariborskih obrtnikov, ni odpravila težav pri nabavi surovin in materiala. Zaradi omejitev pri živilih in vinu so imela mariborska gostinska podjetja majhen promet. Maribor ni bil uvrščen na seznam 40 najpomembnejših turističnih krajev v Sloveniji.

V sestavi mariborskega gospodarstva je bilo kmetijstvo na zadnjem mestu, saj je skupna površina njiv v tem okolišu komaj presegala 1600 ha. Spremenjene gospodarsko politične razmere pa so izboljšale možnosti za hitrejši razvoj tega področja in njegovo socialistično preobrazbo. Leta 1949 so kmetijske zadruge začele pospešeno graditi hleve, svinjake in druge kmetijske objekte, ki so bili uvrščeni med prednostne, to je med kapitalne objekte. V tem letu je mestni komite KPS začel uresničevati načrt, po katerem naj bi povečali obseg socialističnega sektorja v kmetijstvu, ki je do tega leta zajemal 58 odstotkov vseh kmetijskih zemljišč na področju MLO, ter izboljšali poslovanje KOZ. Za uresničitev tega načrta je bilo treba na eni strani s »pravilno politiko razdeljevanja živilskih kart« in z drugimi ukrepi

⁸⁰ Nove naloge potrošniških zadrug. V: Vestnik, 17. 3. 1949, str. 1.

⁸¹ Leta 1948 je bilo v Mariboru 18 državnih obrtnih podjetij s 77 obrati in 1374 zaposlenimi delavci.

prisiliti kmete, da vstopijo v zadruge,⁸² na drugi pa zamenjati vodstvo in izboljšati gospodarjenje posameznih KOZ. Leta 1949 jih je bilo šest.

Tabela 3: KOZ na območju MLO Maribor⁸³

KOZ	Tip zadruge	Skupna površina zemljišč v ha	Vložek kmetov v ha	Število družin
KOZ Kamnica	III	436,58	89,06	84
KOZ Košaki	III	273,73	31,99	99
KOZ Meljski hrib	III	151,37	18,40	47
KOZ Jože Lacko	IV	252,34	17,43	39
KOZ Radvanje	II	53,75	17,81	9
KOZ Zrkovci	III	244,16	135,23	32
Skupaj		1426,93	309,92	310

Komisijski pregledi posameznih zadrug so pokazali, da so gospodarile slabo in »kampanjsko«, to je »brez vsakega pregleda in planskega usmerjanja«, zato setvenih in drugih planov niso uresničevale. In kar je bilo s partijskega stališča najslabše, so bile zaradi tega nekatere KOZ v »spotiko vsej okolici« in kot take niso mogle »delovati spodbudno za vstop novih zadružnikov«.⁸⁴

Za izboljšanje prehrane delavcev v menzah in javnih kuhinjah, za boljšo preskrbo dojenčkov z mlekom in za vplivanje na gibanje cen na mestni tržnici je MLO leta 1947 ustanovil Mestno ekonomijo in Mestno vrtnarsko podjetje. Prvi je dodelil 135 ha, drugemu pa 18 ha zemljišč.

V času centralno-planske gospodarske ureditve so politična prizadevanja za uveljavitev novega odnosa do dela in vrednotenja njegovih rezultatov dosegla vrh. Po sovjetskem zgledu je bilo treba vse plane in zadolžitve doseči in preseči pred rokom. Iznajdljivost je morala nadomestiti pomanjkanje materiala, strojev in opreme, skrajno varčevanje pomanjkanje surovin in denarnih sredstev, požrtvovalnost in delovna vnema pa pomanjkanje delovne sile. Delovne, proizvodne in frontne brigade so veljale za najučinkovitejšo in najvišjo obliko socialistične delovne organiziranosti, tekmovanje pa kot najustreznejši način za izboljšanje in povečanje produk-

⁸² ARS, fond 1589, IV, šk. 1520, Zapisnik seje biroja MK KPS Maribor, 3. 5. 1949.

⁸³ ARS, fond 1589, IV, šk. 1520, Poročilo o stanju KOZ, 15. 5. 1949.

⁸⁴ ARS, fond 1589, III, šk. 1, Zapisnik II. plenarnega zasedanja CK KPS, 15. 4.-16. 4. 1949.

cijskega procesa. Delovne akcije in prostovoljno delo so postali pomembna naloga množičnih političnih organizacij.

V Mariboru so prišle proizvodne delovne brigade, ki so veljale za »najpopolnejšo organizacijsko obliko povezave posameznika in celote«,⁸⁵ do prave veljave leta 1949. Aprila jih je bilo v mariborskih podjetjih že več kot 1200, največ v kovinski industriji. Najbolj so se izkazale v Metalni, kjer je zmagovalna brigada dnevno prekoračila normo za 22 odstotkov. Spomladi leta 1949 je MOOF, sicer z zamudo, ustanovil 173 frontnih delovnih brigad, ki so najprej odstranjevale ruševine in opravljale gradbena dela, nato pa so okoli 300 njihovih članov poslali v brigade, ki so pomagale gozdnim upravam pri sečnji. Zaradi slabih delovnih pogojev in težav pri plačilu, se te, kot tudi kasneje ustanovljene sindikalne brigade za pripravo kuriva, pri delu niso izkazale.

Mariborska podjetja so se v velikem številu udeleževala delovnih tekmovanj, ki so na lokalni, republiški ali zvezni ravni tekla v preseganju proizvodnih in drugih planov, izboljšanju kakovosti izdelkov in delovne discipline, prihranku pri gorivih itn. Leta 1948 sta bili najbolj množični tekmovanji v počastitev V. kongresa KPJ in v čast I. kongresa Enotnih sindikatov Jugoslavije; pri slednjem je tekmovalo 77 mariborskih podjetij in 90 odstotkov vsega sindikalnega članstva.⁸⁶ Leta 1949 je izstopalo tekmovanje pod geslom »V borbo za višjo storilnost«. To je bilo tekmovanje v tako imenovanem Sirotanovičevem sistemu, ki je temeljil na večji storilnosti in uvajanju novega načina dela, njegov končni cilj pa je bilo čim večje preseganje norm in planskih zadolžitev. Iz mariborske oblasti se je tekmovanja udeležilo 82 podjetij.⁸⁷ Najprej so bili najbolj zagnani v tekstilnih podjetjih, kjer so posamezne brigade presegle norme za 200 odstotkov. Do konca leta 1949 so posamezna podjetja dnevno normo preseгла za 380 odstotkov in več. Na začetku so na posameznih delovnih mestih in med oddelki tekmovali le v posameznih dnevih, potem pa so nekatera podjetja razširila tekmovanja na več dni. Najdlje je šla Metalna, kjer so tekmovali skoraj tri tedne.

Delavci, ki so na tekmovanjih dosegli najboljše rezultate, so bili proglašeni za udarnike. Leta 1947 so v mariborskih podjetjih razglasili 822

⁸⁵ Brigadni sistem dela je pripomoček za hitrejše razvijanje naših planskih nalog. V: Vestnik, 22. 7. 1949, str. 1.

⁸⁶ Leta 1948 so mariborska podjetja v večjem številu sodelovala še: februarja v tekmovanju zveznih tekstilnih podjetij, avgusta v tekmovanju kovinskih podjetij republiškega pomena, v zadnjem tromesečju pa je teklo tekmovanje v čast II. kongresa KPS, na katerega se je prijavilo več kot 50 mariborskih podjetij.

⁸⁷ Gibanje za večjo storilnost v kolektivih mariborske oblasti. V: Ljudska pravica, 27. 1. 1950, str. 3.

udarnikov, leta 1949 pa že 2942. Med podjetji, ki so za dosežene rezultate dobila denarno nagrado zvezne vlade, jih je bilo nekaj tudi iz Maribora.

Pomembna naloga mestne oblasti je bil tudi »brezkompromisen boj« proti ostankom kapitalistične miselnosti in obračun s sovražnimi elementi v delovnem procesu. Kot je dejal predsednik MLO junija 1948, jih je treba »čim prej potolči in uničiti kot tudi njihove tendence«. ⁸⁸ V to kategorijo so spadali številni primeri slabe delovne discipline, nepravilnega odnosa do dela in petletnega plana, do ljudske oblasti in splošnega ljudskega premoženja, omalovaževanja udarnikov itn. Leta 1947 in 1948 je okrožno sodišče obravnavalo primere gospodarske sabotaže, malomarnega poslovanja, poneverjanja in tatvin, skrivanja zalog in dvigovanja cen. Najbolj odmevni so bili procesi proti obtoženim za požar v Tovarni volnenih in vigogna izdelkov, za neupravičeno bogatenje in nevestno poslovanje v Mestnem trgovskem podjetju in mestnem podjetju Živila ter za načrtno sabotažo in tatvine v Predilnici in tkalnici. ⁸⁹ V prvi polovici leta 1949 so se preiskovalni organi osredotočili na kulake in uslužbence trgovskih podjetij, proti koncu leta pa na direktorje in uprave največjih industrijskih podjetij. Najprej so prišli na vrsto Državne delavnice železniških vozil, Zlatorog in gradbeno podjetje Konstruktor. ⁹⁰

Nadaljevanje razvojne usmeritve iz prvega petletnega plana

Leta 1950 je državno politično vodstvo ugotovilo, da ni možnosti, da bi že tako zožen prvi petletni načrt izpolnili v predvidenem času, zato so njegovo izvajanje podaljšali še v leto 1952. Tudi tega leta dela na ključnih energetske, težkoindustrijskih in vojaških objektih še niso bila zaključena, zato je njihovo financiranje ostalo glavna naloga razvojne gospodarske politike do leta 1955.

Republiški investicijski plan za leto 1950 je največ sicer omejenih investicijskih sredstev namenil HE Mariborski otok, Tovarni gradbenih polizdelkov, Predilnici in tkalnici in Swatyju. Analize, ki so jih v tem letu napravili republiški organi, so pokazale, da v Sloveniji ni bil izpolnjen pet-

⁸⁸ II. redno zasedanje MLO Maribor. V: Vestnik, 26. 6. 1948, str. 1.

⁸⁹ Na prvi razpravi proti 17 vodilnim uslužbencem iz Predilnice in tkalnice Maribor, ki so bili obtoženi saboterstva oziroma zaviranja izvedbe petletnega plana, so bili trije obsojeni na smrt, drugi na zapor od 2 do 20 let. Na obravnavi proti drugi skupini, ki se je začela februarja, je bil eden obsojen na smrt, drugi pa na prisilno delo.

⁹⁰ ARS, fond 1589, III, šk. 46, Informativno poročilo, 10. 10. 1949.

letni proizvodni in investicijski načrt niti na najpomembnejših industrijskih objektih. Tako na območju Maribora še niso bila zaključena dela na gradbišču HE Mariborski otok, zamujala je graditev posameznih objektov v TAM-u, Metalni in Hidromontaži, ki so jih financirali iz zveznega ali republiškega proračuna. Leta 1951 je republika uspela zagotoviti le sredstva za gradbena dela ali nakup strojne opreme v podjetjih LIP Maribor, Mariborski livarni, Remont in Tovarni poljedelskih strojev. Zato je bilo treba konec gradbenih in drugih del, ki so bila nujna za zagon nove proizvodnje, podaljšati v naslednja leta.

Navidezno boljše ocene je dobilo uresničevanje petletnega plana na ravni lokalnega, to je mestnega gospodarstva. Po podatkih, ki jih je MLO predstavil januarja 1951, se je – gledano v celoti – gospodarstvo Maribora v letih 1947–1950 razvijalo bolje, kot je bilo predvideno po planu. Vrednost bruto proizvodnje in druge gospodarske dejavnosti brez lokalne industrije se je namreč povečala za 76 odstotkov, najbolj v gozdarstvu, obrti, prometu in kmetijstvu.

Tabela 4: Vrednost bruto proizvodnje v MLO Maribor v letih 1947–1950 (brez lokalne industrije)⁹¹ v 1000 dinarjev

Gospodarsko področje	Leto 1947	Leto 1950
Kmetijstvo	42.402	81.124
Gozdarstvo	1192	4548
Gradnje	41.569	63.234
Družbena prehrana	–	18.835
Komunalno gospodarstvo	129.248	159.680
Proizvodna obrt	66.710	242.362
Trgovina	46.660	87.290
Gostinstvo	73.500	82.388

Podrobnejši pregled po posameznih področjih pa je pokazal, da je bila skupna ocena zavajajoča. Pri uresničevanju nalog komunalnega gospodarstva, ki je bilo deležno precejšnje pozornosti, so se najbolje odrezali pri urejanju vodovodnega omrežja, kjer so dosegli 84-odstotno izpolnitev, precej pa so zaostali pri cestnem in električnem omrežju ter gradnji sta-

⁹¹ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1148, Zapisnik I. rednega zasedanja MLO Maribor, 14. 1. 1951.

novanj. Do konca leta 1950 so zgradili 1509 stanovanj, od tega v državnem sektorju 1049. Povprečna stanovanjska površina na prebivalca mesta je znašala 10,9 m² stanovanjske površine, kar je bilo manj kot leta 1940.⁹² Celostnega pregleda nad razvojem obrti ni bilo, ker so bili njeni posamezni deli vključeni v plane drugih gospodarskih področij. Skupno so imeli le to, da se je delež državnega sektorja povečeval. Leta 1950 je bilo na območju mesta 741 obrtniških delavnic, v katerih je bilo zaposlenih 3057 ljudi. Načrt realizacije blagovnega prometa je bil dosežen, neizpolnjen je ostal pri zagotavljeni preskrbi in obveznem odkupu. Turizem in gostinstvo sta šla skozi številne reorganizacije, problem nezadostnih prenočitvenih zmogljivosti je ostal pereč.

Lokalna proizvodnja, ki je bila zaradi svoje dvojnosti in pomembnosti kot osrednji lokalni vir za zbiranje akumulacije obravnavana posebej, je zaostala za planskimi cilji tako pri lokalni I (87-odstotna izpolnitev) kot pri lokalni II (84-odstotna). Najbolj so zaostali pri uresničevanju lokalnega investicijskega plana, saj je bil do leta 1950 izpolnjen le 55-odstotno, pri čemer je bila izpolnitev v industriji, gradnjah in komunalni še pod tem povprečjem.⁹³ Glavni razlog za to, da so v letih 1947 do 1951 v lokalni proizvodnji izvedli le najnujnejša popravila strojev in opreme ter gradbena dela, je bilo pomanjkanje denarnih sredstev. Mestni proračun je od predvidenega zneska za razširjeno reprodukcijo prispeval le dobro tretjino sredstev, razliko so morala podjetja pokriti iz lastnih, v glavnem obratnih sredstev.⁹⁴ Hitrejši razvoj lokalne industrije se je začel leta 1951.⁹⁵

Poleg razvojne politike so obstajali tudi drugi deli in načini gospodarskega življenja, kjer na začetku petdesetih let še ni prišlo do kakovostnejših sprememb oziroma napredka, temveč se je nadaljevala praksa centralno-planske ureditve. Prvo med njimi je bila odločilna vloga Partije. Partijska organizacija v mestu si je konec leta 1950 lastila glavne zasluge za to, da so se na najpomembnejših področjih približali izpolnitvi plana. Tako je prisilila vodstva lokalnih industrijskih podjetij, da so za zadnje tromesečje tega leta sestavila posebne operativne plane in sprejela individualne delovne obveze.⁹⁶ In tako naj bi ostalo še tudi naprej. Konec leta 1950 je Lidija

⁹² PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1148, Zapisnik I. rednega zasedanja MLO Maribor, 14. 1. 1951.

⁹³ Prav tam.

⁹⁴ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1148, Zapisnik 44. seje IO MLO Maribor, 13. 12. 1951.

⁹⁵ Leta 1951 je bilo v lokalni industriji v Mariboru zaposlenih 1555 ljudi, kar je bilo za 35 odstotkov več kot leta 1947. Proizvodnja se je v primerjavi z letom 1947 povečala za 87,4 odstotka, storilnost pa za 13,2 odstotka. Precej se je povečala tudi akumulacija.

⁹⁶ ARS, fond 1589, IV, šk. 1532, Zapisnik 3. redne partijske konference v Mariboru, 25. 10. 1950.

Šentjunc, članica osrednjega republiškega partijskega vodstva, na sestanku predstavnikov tovarniških komitejev KPS poudarila, da se morajo »vse-skozi zavedati, da je Partija vodilni štab izgradnje socializma in da je za vse odgovorna«, tudi za delovanje delavskih svetov in upravnih odborov v podjetjih.⁹⁷ Navodila, ki jih je dobivala partijska organizacija v mestu naslednje leto, so od nje še naprej zahtevala, da igra odločilno vlogo v gospodarskem delovanju.⁹⁸

Pomembna naloga partijskih organizacij je bilo zagotavljanje, da so brigadni način dela in delovna tekmovanja ostala glavna oblika delovnega procesa. Tako so morala podjetja leta 1950 in še tudi leta 1951 proizvodne plane po posameznih oddelkih še dodatno »razbiti« na dnevne in tedenske plane posameznih proizvodnih brigad in polbrigad. Te so potem tekmovale v doseganju in preseganju rednih planskih zadolžitev. Leta 1950 je Sirotanovičev način tekmovanja za višjo produktivnost po mnenju takratnih analitikov izgubil svoj polet, ker je bil preveč »šablonsko uokvirjen, utešnjen v oblike, ki mu ne dajo duška za nadaljnji razmah«. Nadomestil ga je enostavnejši in privlačnejši »šahovski sistem« tekmovanja.⁹⁹ Prvi so na ta način začeli tekmovati mladinci v Predilnici in tkalnici. V času tekmovanja se je proizvodnja dvignila za 10 odstotkov. Sledila je MTT, maja pa tudi podjetja kovinske in gradbene stroke. Februarja 1951 se je v vsej republici začelo šestmesečno tekmovanje podjetij posameznih strok. Najboljši delavci so bili proglašeni za udarnike. Leta 1950 so v vseh mariborskih podjetjih razglasili okoli 10.000 udarnikov in 52 racionalizatorjev. To pomeni, da je bil za udarnika razglašen vsak delavec.¹⁰⁰

Ob vstopu v petdeseta leta vnema oblasti za javni obračun s tistimi, ki so izrabljali slabosti in napake gospodarskega sistema, še ni popustila. Odkrivanje nasprotnikov in odklonov je ostala temeljna dolžnost delavcev, kmetov in partijskih organizacij. Leta 1950 je bil v ospredju »*boj proti nosilcem subjektivnih odklonov*« v trgovini in preskrbi tako v mestu kot na vasi, torej proti trgovcem, bogatim kmetom in tudi vodstvom podjetij, ki so sodelovala v trgovanju blago za blago.¹⁰¹ Leta 1951 je bila nalo-

⁹⁷ ARS, fond 1589, III, šk. 4, Zapisnik sestanka nekaterih tovarniških in rudniških komitejev, 16. 12. 1950.

⁹⁸ O novih organizacijskih oblikah v KDZ. V: Vestnik, 5. 12. 1951, str. 1-2.

⁹⁹ Po šahovskem načinu je po določenem programu tekmovalo poljubno število brigad za naslove najboljše brigade v oddelku, podjetju, panogi. Za zmago je dobila brigada eno, za neodločen rezultat pol in za poraz nič točk. Podjetje, ki je do konca tekmovanja zbralo največ točk, je bilo zmagovalec.

¹⁰⁰ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1148, Zapisnik I. rednega zasedanja MLO Maribor, 14. 1. 1951.

¹⁰¹ Leta 1950 je tako imenovana »trampa« blago za blago postala pogoj za pridobitev surovin in polizdelkov. Tako je bila Železarna v Guštanju pripravljena sprejeti naročilo Zlatoroga za izdelavo določenega odlitka le pod pogojem, da zato dobi določeno količino pralnega praška.

ga partijske organizacije v mestu, da »vodi najostrejšo borbo proti vsem, ki bi skušali prebijati naše gotovinske plane«,¹⁰² ter popravlja slabo kadrovsko politiko v podjetjih, to je proti tistim, ki so pod »krinko nastavljanja strokovne delovne sile na vodilna področja zaposlovali politično nezanesljive in tudi neprimerne ljudi s sovražno preteklostjo in sumljivim odnosom do nove stvarnosti«. ¹⁰³ Leta 1952 so se nadaljevale zamenjave v podjetjih in »čiščenje« med uslužbenci državne uprave. Kadrovska komisija mestnega komiteja KPS je pregledala 61 lokalnih podjetij in zamenjala 85 vodilnih oseb.¹⁰⁴ V tem letu so večjo pozornost usmerili v odkrivanje klasičnega gospodarskega kriminala.

Gospodarska politika, ki je temeljila na pospešeni in enostranski industrializaciji, je trajala do sredine petdesetih let, ko se je začelo obdobje bolj usklajenega gospodarskega razvoja in hitrejše rasti življenjske ravni. Spremembo razvojne politike je napovedal Družbeni plan mesta Maribor za leto 1955, saj je predvidel preusmeritev proizvodnje v črni metalurgiji, povečanje proizvodnje izdelkov široke porabe in blagovnega prometa.¹⁰⁵ Družbeni plan okraja Maribor za leto 1956 je že bil zasnovan na novih razvojnih načelih. Rast industrijske proizvodnje, ki se je v preteklih letih povprečno gibala nad 10 odstotkov, se je zmanjšala le na 4,6 odstotka. Ta razvojni dokument je predvidel, da se bo znotraj industrije povečal delež proizvodnje za široko porabo, med drugimi gospodarskimi področji pa hitrejše napredovanje terciarnih panog, prometa, izvoza in stanovanjske graditve. Sredstva v občinskih stanovanjskih skladih naj bi se v primerjavi z letom 1955 povečala za več kot tretjino.¹⁰⁶

Prehod na plansko-tržno ureditev

Na začetku petdesetih let je prišlo do sprememb, s katerimi je socialistična gospodarska ureditev dobila podobo, ki se potem v naslednjih petnajstih letih ni bistveno spremenila. Novi gospodarski sistem, ki je uradno začel veljati januarja 1952, ni več temeljil na državni lastnini proizvodnih sredstev ter njihovem upravljanju in podrobnem administrativnem načr-

¹⁰² ARS, fond 1589, III, šk. 4, Zapisnik seminarja s političnim aktivom, 22. 10. 1951.

¹⁰³ ARS, fond 1589, IV, šk. 1543, Zapisnik 4. partijske konference KPS Maribor, 24. 10. 1951.

¹⁰⁴ ARS, fond 1589, III, šk. 16, Poročilo o delu kadrovske komisije pri okrajnem komiteju KPS Maribor mesto, 5. 3. 1952.

¹⁰⁵ Odlok o družbenem planu mesta Maribor za leto 1955, UL LRS, 14. 7. 1955, št. 26/490.

¹⁰⁶ Družbeni plan okraja Maribor za leto 1956, UL LRS, 6. 9. 1956, št. 31/133.

tovanju, temveč na družbeni lastnini, na družbenih planih, na delavskem upravljanju in delnem upoštevanju zakonitosti tržnega gospodarstva. Nova gospodarska miselnost je bila srednja pot med staro partijsko miselnostjo, da mora država še vedno usmerjati temeljna gospodarska gibanja, in novimi proizvodnimi odnosi, ki so zahtevali večjo poslovno ter proizvodno samostojnost podjetij in bolj uravnotežena gospodarska gibanja.

Posebne zvezne in republiške komisije so nova gospodarska načela najprej začele udejanjati na področju trgovine in preskrbe. Kot so izvedeli udeleženci seminarja, ki ga je republiški politični aktiv organiziral oktobra 1951, je bilo za doseganje novih gospodarskih ciljev treba najprej sprostiti trg in doseči večjo skladnost kupnih in blagovnih skladov. To je pomenilo najprej znižanje cen kmetijskih pridelkov, nato znižanje cen industrijskih izdelkov ter ureditev davčnega in plačnega sistema.

Uredbe iz leta 1950 so odpravile privilegije v zagotovljeni preskrbi, ukinile industrijske magazine, reorganizirale odkup kmetijskih pridelkov in uvedle nove nakaznice za nakup industrijskih izdelkov. Vsi ti ukrepi pa niso izboljšali zagotovljene preskrbe okoli 70.000 Mariborčanov, za katere je bilo treba mesečno izdati do 650.000 kg mlevskih izdelkov, do 65.600 kg masti, do 82.000 kg sladkorja, do 150.000 kg mesa itn. To leto je najbolj primanjkovalo zelenjave, mleka in krompirja, v prvem tromesečju leta 1951 pa mesa in mleka. Ko so maja 1951 ukinili obvezen odkup mleka, mesa, krompirja in drugih pridelkov, je postajal trg vse bolj založen. Do konca leta 1951 so ukinili živilske nakaznice in namesto njih uvedli denarna nadomestila. Boni za nakup industrijskih izdelkov so ostali v veljavi do 1. januarja 1953. S tem letom se je začelo novo obdobje v razvoju socialistične trgovine, v katerem je država obdržala nadzor nad gibanjem cen, ponudba blaga pa je bila še omejena.

Leta 1951 se je končalo obdobje preozkega pojmovanja trgovine kot dejavnosti, ki mora biti v glavnem omejena na zapolnitev polic z blagom po nizkih, to je neekonomskih cenah, in mora biti v prvi vrsti namenjena preskrbi delavcev in nameščencev. Začel se je prehod na prosto trgovino, ki bo lahko, kot so zapisali maja 1951, zadovoljila potrebe potrošnikov Maribora, sama bo nabavljala potrebne količine izdelkov, izboljšala kakovost in ponudbo ter opravljala vlogo intervencije na trgu za znižanje cen. V trgovinah pa je bilo treba doseči tudi rentabilnost, in sicer z zmanjšanjem števila zaposlenih, njihove plače pa bodo morale biti odvisne od poslovnega uspeha. Prvi korak k vpeljavi trga sta predstavljala reorganizacija trgo-

vinske mreže in zmanjšanje števila zaposlenih. Do leta 1952 se je število državnih trgovin zmanjšalo, vlogo ukinjenih potrošniških zadrug in mestnih trgovskih podjetij so prevzela druga, tudi novoustanovljena specializirana podjetja, v katerih je bilo zaposlenih 1275 ljudi. Največ trgovskih podjetij je prodajalo živila.¹⁰⁷ Blagovni promet v Mariboru je začel naraščati januarja 1951, ko so potrošniki v zagotovljeni preskrbi lahko kupovali industrijsko blago v prosti prodaji z 80-odstotnim popustom. Maja so sprostili trgovino z nekaterimi kmetijskimi pridelki, do konca leta je prosta prodaja zajela že velik del vseh pomembnih življenjskih izdelkov in tudi gradbenega materiala. Tako se je leta 1951 povečala prodaja mlevskih izdelkov, maščob in sladkorja, padla je prodaja mesa, mleka, krompirja. Pri industrijskih izdelkih se je zvišala prodaja volnenih tkanin, nogavic, obutve. To leto se je delež mariborske trgovine v republiki povečal na 11 odstotkov. Primerjava cen z Ljubljano je pokazala, da so bila v Mariboru cenejša živila, dražji pa industrijski izdelki. Leta 1952 se je povečala prodaja luksuznih predmetov.¹⁰⁸ S sprostitvijo trgovine je postajal trg bolj založen, cene pa niso padle tako, kot je mestna oblast pričakovala in tudi napovedala. Hitro rast cen zelenjave, mleka in mesa je spremljalo vedno večje nezadovoljstvo Mariborčanov. Kot so ugotovili na gospodarski konferenci decembra 1951, je Mariborčanom bilo nesprejemljivo, da se to dogaja z izdelki, katerih cene »ima v rokah država«.¹⁰⁹

Na začetku petdesetih let se je končalo obdobje, v katerem so bili vsi naporji usmerjeni v organizacijo zadrug, ki bi morale biti idealen primer vsega, kar so predpisovali ruski organizatorji kolhozov in sovhozov. Nova gospodarska ureditev je priznala kmetijskim zadrugam vlogo samostojnih gospodarskih podjetij, ki morajo poslovati rentabilno in pridelovati kulture, ki so bile na njihovem območju najdonosnejše. Kmetijske delovne zadruge so jeseni 1951 začele z novim načinom poslovanja, ki je temeljil na uporabi gospodarskega računa, novem nagrajevanju in obračunavanju opravljenega dela. Naslednje leto pa so se začele priprave za nadaljnjo notranjo preureditev kmetijskih zadrug, s katero naj bi dobil kmet zadružnik večjo vlogo pri upravljanju zadrug. Povečala naj bi se tudi zemljiška ren-

¹⁰⁷ Leta 1952 je bilo v Mariboru 11 trgovskih podjetij z živili, ki so imela 153 poslovalnic, od tega 73 špecerijskih, 24 mesnic, 32 mlekarn, 12 zelenjavnih, dve delikatesi. Poleg teh so bile štiri trgovine na debelo z živili, 12 trgovin na drobno z industrijskimi izdelki, 19 manufakturnih poslovalnic, 12 trgovin z usnjem, 9 z železino in kemikalijami, 8 s papirjem, dve s porcelanom, tri knjigarne in 18 trgovin z drugim blagom.

¹⁰⁸ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1149, Zapisnik 2. seje Mestnega zbora in Zbora proizvajalcev, 19. 1. 1953.

¹⁰⁹ ARS, fond 1589, III, šk. 4, Zapisnik gospodarske konference s sekretarji okrajnih komitejev, 9. 5. 1951.

ta, tako da bi se kmetu splačalo dati zemljo zadrugi v zakup.¹¹⁰ V obravnavanem času je bilo na območju Maribora še vedno šest KDZ: Lackova, Meljski hrib, Kamnica, Košaki, Radvanje in Zrkovci; po obsegu skupnih površin sta bili največji Kamnica s 443,83 ha in Košaki z 258,48 ha. Mestna oblast z njihovim delom ni bila zadovoljna, saj si niso prizadevale vključiti zasebnega sektorja in povečati obdelovanih površin, bile so brez poslovne usmeritve in imele napačen odnos do ohišnic. Zlasti pa je bilo slabo zdravstveno stanje njihove živine.¹¹¹ Mestni komite KPS je bil še posebno nezadovoljen, ker je bil zasebni sektor še vedno najmočnejši ravno v tistih kulturah, po katerih je bilo v mestu največje povpraševanje, to je po zelenjavi in mleku. Oktobra 1951 je sklenil, da morajo zadruge čim prej vpeljati poslovanje po gospodarskem računu, ki bo pokazal, katere so rentabilne in katere ne.¹¹² Uvajanje gospodarskega računa v združno poslovanje je izpostavilo problem, ki je bil dotlej v ozadju, to so bile premajhne plače združnikov. Razprave o reorganizaciji KDZ, ki so se začele naslednje leto, so pokazale, da na obravnavam območju lahko ostanejo le tri.¹¹³

Sredi leta 1952 je bilo v rokah socialističnega sektorja 52 odstotkov skupnih kmetijskih površin, 34 odstotkov vseh konj, 38 odstotkov govedi in 22 odstotkov prašičev. Med zasebniki so prevladoval kmetije s površino do 0,5 ha in od 1 do 3 ha.¹¹⁴ Donosi pri pšenici, koruzi in krompirju so bili nad jugoslovanskim povprečjem.

V letih 1950–1952 je obrt zadržala vlogo dopolnilne dejavnosti, zato je morala biti usmerjena v proizvodnjo tistih izdelkov, ki jih industrija ni mogla izdelati dovolj. Novi gospodarski sistem je izboljšal razmere za hitrejši razvoj družbene obrti, ki naj bi se osredotočila le na proizvodnjo kakovostnih obrtnih izdelkov. Zasebno obrt je gospodarska politika hotela omejiti zgolj na uslužno in servisno dejavnost. Zvezna uredba iz januarja 1954 je postavila temelj za izpeljavo te politike.¹¹⁵ V Mariboru je obrt še zadržala mešan lastniški značaj, saj so jo sestavljala državna, združna, in zasebna podjetja in delavnice ter podjetja, ki so jih upravljale t. i. množične politične organizacije. Največ obratov sta imela zasebni in državni sek-

¹¹⁰ ARS, fond 1589, III, šk. 4, Zapisnik posvetovanja s sekretarji mestnih in okrajnih komitejev KPS, 20. 5. in 21. 5. 1952.

¹¹¹ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1148, Zapisnik 8. seje IO MLO Maribor, 15. 2. 1951.

¹¹² ARS, fond 1589, IV, šk. 1543, Zapisnik 4. partijske konference MK KPS Maribor, 24. 10. 1951.

¹¹³ Prva splošna kmetijska zadruga naj bi bila v občini Kamnica, druga za kraja Radvanje in Razvanje, tretja pa bi zajela kmečko prebivalstvo v Dogošah, Brezju, Zrkovcih in na Pobrežju.

¹¹⁴ Od 0 do 0,5 ha je bilo 4138 gospodarstev (452 ha zemlje), od 0,5 do 1 ha 253 gospodarstev (204 ha), od 1 do 3 ha 318 gospodarstev (558 ha), od 3 do 8 ha 152 gospodarstev (875 ha), nad 8 ha pa je bilo 66 gospodarstev (895 ha).

¹¹⁵ Uredba o obrtnih delavnicah in obrtnih podjetjih, UL FLRJ, 29. 1. 1954, št. 5/48.

tor.¹¹⁶ Slednji ni napredoval tako, kot so predvidevali, zato mu je bil zasebni kljub zanj neugodni zakonodaji in neprijaznemu odnosu mestne oblasti še vedno močan tekmeč. Leta 1950 se je začel premik tudi na organizacijskem področju. Zasnova nove organizacije mestnih obrtnih obratov je predvidela decentralizacijo obstoječih in ustanavljanje novih, ki ne bi bili več v glavnem v centru, temveč v predmestju. Iz ukinjenih obratov in delavnic so ustanovili 37 samostojnih obrtnih podjetij. Leta 1952 se sprostitev gospodarskega življenja ni pokazala kot zadostna spodbuda. Cene so se dvignile, promet z izdelki je upadel. Uslužnostna podjetja so se še naprej ubadala s pomanjkanjem materiala in strokovne delovne sile. Za posamezna opravila ni bilo več mogoče dobiti mojstra.

Leta 1951 sta se tudi gostinstvo in turizem začela prilagajati novim potrebam in zahtevam. Iz velikih državnih mestnih podjetij je nastalo večje število manjših in samostojnih gostinskih podjetij: Hotel Orel, Velika kavarna in Hotel Zamorc. Zmanjšalo se je število Delavsko uslužbenskih restavracij; januarja leta 1952 jih je bilo še 17, ki so imele povprečno 5360 abonentov na mesec.¹¹⁷ Zasebniki so tudi v Mariboru izkoristili možnost t. i. socialističnega zakupa, to je najetja državnega gostišča za določen čas, ki jim je zagotavljal 50 odstotkov ustvarjenega dohodka. Leta 1952 še ni bilo možnosti za razvoj turizma. V Mariboru ni bilo hotela kategorije A, ležišč je bilo manj kot pred začetkom 2. svetovne vojne, prevladovali so domači gostje.

V komunalnem gospodarstvu na začetku petdesetih let še ni bilo čutiti premikov na makroekonomski ravni. Mestna uprava ni mogla zagotoviti dovolj sredstev, da bi obnova in povečevanje zmogljivosti komunalnih objektov sledila hitremu naraščanju prebivalstva. Najbolj so se krizne razmere stopnjevale na področju stanovanjske graditve. Leta 1951 so gradili 382 stanovanj, prosilcev zanje pa je bilo 5719.

Obdobje hitrega gospodarskega oživljanja se je v Mariboru začelo leta 1953. To leto so se povečali gradbena dejavnost, blagovni promet v trgovini in gostinstvu, plačni skladi in skladi za samostojno razpolaganje podjetij, vrednost izvoza se je povečala za več kot trikrat. Z večanjem gospodarske dejavnosti se je krepila vloga Maribora kot gospodarskega središča severovzhodne Slovenije.

¹¹⁶ Leta 1952 je bilo v zasebnem sektorju 619 obratov, v državnem 108, množične organizacije so imele 4, v združenih rokah pa so bili 3 obrati.

¹¹⁷ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1150, Zapisnik 6. zasedanja MLO Maribor, 22. 2. 1952.

Decentralizacija gospodarske uprave in uvedba samoupravljanja

Decentralizacija državne uprave se je začela konec leta 1949 in je trajala do aprila 1951. V tem času je zvezna vlada razpustila aparat centralnega planiranja z ministrstvi in direkcijami ter velik del njihovih pristojnosti prenesla na republiške vlade oziroma njihove družbene plane. Republiška vlada je v tem času prenesla vrsto republiških podjetij pod upravo krajevnih organov oblasti. Tako je bilo opuščena delitev gospodarstva na zvezno, republiško in lokalno. Sestavni del nove gospodarske ureditve, ki so jo v Jugoslaviji začeli uvajati na začetku petdesetih let, je bila nova oblika vodenja in odločanja v gospodarstvu, imenovana delavsko samoupravljanje. Njena temeljna ideja, ki je povzročila številne spremembe, je bila, da je treba zmanjšati vpliv države v gospodarskem življenju in del njenih pristojnosti pri upravljanju podjetij ter usmerjanju njihove proizvodnje prepustiti zaposlenim v državnih gospodarskih svetih oziroma delavskim svetom in upravnim odborom. Udeležbo zaposlenih pri upravljanju podjetja je določal Osnovni zakon o upravljanju z državnimi gospodarskimi podjetji, ki ga je zvezna skupščina sprejela junija 1950.

Na začetku petdesetih let so bila za kratek čas najpomembnejša mariborska podjetja še podrejena zveznim ali republiškim organom, nato pa so njihovo upravo prevzeli delavski sveti, upravni odbori in direktorji. V TAM-u, Metalni ter Tovarni volnenih in vigogna izdelkov so delavske svete izvolili še pred junijem 1950, ko je bil sprejet Osnovni zakon o upravljanju z državnimi gospodarskimi podjetji. Avgusta so jih izvolili v tovarni strojev Remont, Predilnici in tkalnici, HE Mariborski otok, Metalni, Zlatorogu, Hidromontaži, septembra pa v Združeni tovarni svile, Elki, MTT, Tovarni trakov in sukanca, Tovarni čevljev in v drugih podjetjih. Do konca leta 1950 so delavci »prevzeli« tudi upravo v podjetjih lokalne industrije.¹¹⁸ To in naslednje leto so volitve delavskih svetov opravili tudi v gostinskih, obrtnih in drugih gospodarskih podjetjih. Delavske svete so volili na slavnostnih zborovanjih, ki so se jih udeležili vsi zaposleni v podjetju. Po pravilu so morali biti na kandidatni listi najboljši delavci, to je večkratni udarniki. Po razglasitvi kandidatne liste, ki je dobila večinsko podporo, so običajno razglasili tudi udarnike.

¹¹⁸ PAMB, fond MLO Maribor, šk. 1148, Zapisnik I. rednega zasedanja MLO Maribor, 14. 1. 1951.

Na začetku leta 1952 so v mariborskih podjetjih volili nove delavske svete. Te volitve so se od prvih razlikovale po tem, da so delavski sveti sami določili datum volitev in da so bili izvoljeni kandidati z največ glasovi. Do marca so opravili volitve v 132 podjetjih. Mestni komite KPS je ugotovil, da sestava novih delavskih svetov ustreza politični zahtevi, po kateri sta morali biti dve tretjini članov iz delavskih, tretjina pa iz nameščenskih vrst.

Prvi delavski sveti še niso poznali vseh svojih pravic in dolžnosti. Mestni komite KPS je njihovo delo ocenil kot drobnjakarsko razpravljanje o vseh mogočih vprašanjih in nalogah, tudi o tistih, ki niso sodile v njihovo pristojnost. Tako je na primer delavski svet TAM-a na seji konec julija 1950 obravnaval predloga za reorganizacijo preobsežnega upravnega aparata in za povečanje »*polnomočij*« delavcem pri strojih, delavski svet Metalne pa o reorganizaciji delovnih brigad. Sklepi, ki so jih sprejeli, so bili največkrat preveč splošni in premalo obvezujoči. V drugi polovici leta 1950 se je pokazalo, da člani delavskih svetov niso kos nalogi, zlasti v manjših mestnih in komunalnih podjetjih. Večina med njimi je bila premalo »*razgledanih*«, zato niso mogli resneje poseči v razprave o problemih s področja proizvodnje in finančnega poslovanja. Oktobra tega leta so se na partijski konferenci odločili, da bodo za člane delavskih svetov pripravili redne izobraževalne seminarje. Na tej konferenci so tudi ugotovili, da se vodstveni delavci podjetja in sindikalne podružnice vse bolj izogibajo sprejemanju tveganih poslovnih odločitev in jih prepuščajo delavskim svetom.¹¹⁹

Leta 1951 so postali delavski sveti v proizvodnih podjetjih bolj učinkoviti. Mestni komite jim je pripisal skoraj vse pozitivne premike v poslovanju mariborskih podjetij, od zmanjšanja števila nepotrebnih delovnih mest, smotrnejše izrabe surovin in reprodukcijskega materiala do večje skrbi za vzdrževanje strojev in večje ponudbe kakovostnejših izdelkov. Oktobra 1951 je poročal tudi o negativni plati njihovega delovanja, ki se je največkrat kazala v preveliki želji po večjem finančnem učinku. Problem je videl v tem, da proizvodna podjetja uresničitev tega cilja niso povezovala z večjo proizvodnjo, storilnostjo in delovno vnemo, temveč z zviševanjem cen izdelkom in ustanavljanjem lastnih prodajaln in celo gostinskih obratov. Mestni komite jim je tudi očital, da niso izboljšali odnosa do ljudskega premoženja in da so namenili premalo pozornosti zdravstveni in tehnični zaščiti zaposlenih.¹²⁰ Najslabšo oceno so to leto dobili delavski sveti in

¹¹⁹ ARS, fond 1589, IV, šk. 1532, Zapisnik 3. redne partijske konference v Mariboru, 28. 10. 1950.

¹²⁰ ARS, fond 1589, IV, šk. 1543, Zapisnik 4. redne partijske konference MK KPS Maribor, 24. 10. 1951.

tudi upravni odbori v mestnih gostinskih podjetjih. Ti so na sejah največ razpravljali o plačah in se izgubljali v nepomembnih podrobnostih, vse pomembne odločitve pa so prepuščali direktorju.

Leta 1952 so delavski sveti v Mariboru, izjema je bila obrt, prerasli začetne težave. Dnevni redi njihovih sej so bili vse daljši, na njih so bili že pregledi izvršitve proizvodnega in finančnega plana, obravnava različnih pravilnikov, poročila o delovni disciplini, o delu upravnega odbora. Točka razno je bila običajno zelo široka, saj so pod to točko obravnavali tehnične, strokovne in druge probleme ter nepravilnosti. Kljub napredku pa je mestna politika njihovo delo ocenila kot »nesprejemljivo«. Dnevni red sej sta določala predsednik delavskega sveta in direktor podjetja brez predhodnega posvetovanja s člani delavskega sveta. Trgala se je tudi vez med člani delavskega sveta in zaposlenimi. O vsebini in o tem, kako je tekla seja, jih niso več obveščali kot na začetku, temveč so na oglasni deski objavili le sklepe.¹²¹ Vedno večja izoliranost delavskih svetov od njihove volilne delavske »baze« je bila po oceni mestnega komiteja voda na mlin politično zgrešenim »tendencam«, ki so se pojavljale pri upravljanju podjetij. Najbolj vprašljiva so bila prizadevanja za čim večji komercialni dobiček, ki ni bil posledica večje proizvodnje in višje delovne storilnosti, temveč povečevanja cen izdelkom in storitvam. Vedno pogostejša je bila tudi nesmotrna poraba različnih skladov podjetij. Podjetja so težila k temu, da predvidena sredstva za plačni sklad in sklad lastnih sredstev čim prej porabijo, ker so se bala, da jim jih bodo sicer pobrali. Sredstva za plače so na primer porabila že do 1. oktobra 1952. Tako so ostala brez rezerv, če bi prišlo do težav, izognila pa so se tudi plačilu prispevkov za gradnjo komunalnih in drugih objektov. Podjetja so kršila predpise o prodaji osnovnih sredstev, prikrivala denarna sredstva, ki jih je bilo treba nakazati družbi, ali pa so si jih med seboj posojala brez vednosti finančnih služb. Vsa ta nezakonita dejanja so bila dokaz, da so podjetja lastne interese postavljala nad višje, to je družbene interese.¹²²

Leta 1952 so začeli delavske svete ustanavljati tudi v posameznih obrtnih podjetjih. Politika jim je namenila premalo pozornosti, zato niso imeli nobene vloge pri sprejemanju poslovnih odločitev.

Do leta 1952 se je samoupravljanje razvijalo kot delavsko. Z ustavnimi spremembami leta 1953 in vzpostavitvijo komunalnega sistema dve

¹²¹ ARS, fond 1589, IV, šk. 1550, Zapisnik seje biroja MK KPS Maribor, 4. 2. 1952.

¹²² ARS, fond 1589, IV, šk. 1550, Zapisnik 5. seje MK KPS Maribor, 10. 11. 1952.

leti kasneje je samoupravljanje dobilo širši značaj, poseglo je še na druga družbena področja in v lokalno samoupravo. Tako se je sredi petdesetih let preteklega stoletja začelo novo obdobje, v katerem je bilo gospodarsko napredovanje Maribora v večji meri odvisno od sposobnosti in spretnosti mestne oblasti in vodstev podjetij.

Sklepne misli

Leto 1945 je bilo prelomnica v gospodarskem življenju Maribora. Novi oblastniki so pripisovali večji pomen gospodarski načrtnosti in enotnosti kot pa tržnemu gospodarstvu in individualni pobudi, zato so po kratkem obdobju gospodarske obnove pohiteli s preobrazbo gospodarskega življenja. V letih 1946 in 1947 so po sovjetskem zgledu vzpostavili centralno-plansko gospodarsko ureditev in uveljavili razvojno usmeritev, ki je dajala prednost pospešenemu razvoju vodilnih industrijskih panog. V novi družbeni ureditvi, ki ni dopuščala odstopanj od uradne gospodarske politike, to so določali v Beogradu in usmerjali v Ljubljani, je mestna oblast obdržala le pristojnost nad tako imenovanim lokalnim in komunalnim gospodarstvom. Večja ter pomembnejša podjetja in področja, kot sta bili prehrana ter preskrba, so prišla v pristojnost republiških in zveznih ministrstev. Državni gospodarski sektor je postal prevladujoč, stare oblike gospodarske organiziranosti so se umaknile novim, ki pa niso bile ustanovljene le za doseganje gospodarskih koristi, temveč so morale stremeti še za drugimi splošno gospodarskimi cilji ter poskrbeti za izobraževanje, zabavo in prosti čas zaposlenih delavcev. V skladu z novo gospodarsko miselnostjo sta se začela krepiti razredna solidarnost in graditi nov odnos do dela in proizvodnje.

Maribor je začel krepiti svojo vlogo industrijskega centra in žarišča socialistične dejavnosti in miselnosti v severovzhodni Sloveniji na začetku petdesetih let, ko se je Jugoslavija otresla sovjetskega vpliva ter začela graditi svojo, to je tako imenovano plansko-tržno obliko socialistične gospodarske ureditve. Udejanjanje nove gospodarske usmeritve je pomenilo krepitev avtonomije mestne oblasti in tudi podjetij pri urejanju gospodarskega življenja, uvajanje delavskega samoupravljanja in večje upoštevanje zakonitosti tržnega gospodarstva. V letih 1951 in 1952 je do kakovostnih sprememb prišlo najprej na področju trgovine in preskrbe, združništva in

gospodarskega načrtovanja. Do leta 1952 se je samoupravljanje razvijalo kot delavsko. Z ustavnimi spremembami leta 1953 in vzpostavitvijo komunalnega sistema dve leti kasneje je samoupravljanje dobilo širši značaj in poseglo še na druga družbena področja in v lokalno gospodarstvo. Na področju razvojne gospodarske politike pa je do sprememb in napredka prišlo šele leta 1955, ko je družbeni plan mesta Maribor za to leto predvidel preusmeritev proizvodnje v črni metalurgiji, povečanje proizvodnje izdelkov široke porabe in blagovnega prometa. Tako se je sredi petdesetih let preteklega stoletja začelo novo obdobje, v katerem je bilo gospodarsko napredovanje Maribora v večji meri odvisno od sposobnosti in spretnosti mestne oblasti in vodstev podjetij.

